Yeni Bir İslam Medeniyeti İçin Maturidi ve Maturidiliğin

Hasan Onat

“İnsan şunu da bilir ki kendisine düşünmemeyi telkin eden his şeytani vesveseden başka bir şey değildir; çünkü böyle bir davranış ancak şeytanın işi olabilir, amacı da kişiyi aklının ürününü toplamaktan alıkoymak, fırsatları değerlendirmesine ve arzusuna ulaşmasına vesile olan bu ilahi emaneti kullanmak konusunda onu korkutmaktır.” Maturidi, Kitabu’t-Tevhid, 172

Giriş

İnsanlığın tarihsel akışı, her zaman doğrusal bir çizgi izlememiştir; iniş- çıkışlar, yükselişler, çöküşler olmasına rağmen, muhtemelen insan belleğinin yaşanan tecrübeleri ve çıkarılan dersleri de kaydetmesi sebebiyle, gittikçe gelişen bir birikim ve anlaşılabilir bir gelişme bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Tarihsel akışta oluşan bilgi ve tecrübe birikiminde temel belirleyicinin güvenilir bilgi, bilim, özgürlük ve yaratıcılık olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda insanoğlunun tabiatta hazır bulduklarına yaptığı her türlü katkı en genel anlamda kültür olmaktadır. Her ne kadar kültür ve medeniyeti, aynı anlamda kullananlar var ise de, İngilizce ve Fransızca lügatlardaki haliyle "civilisation", Türkçe'deki medeniyet ya da uygarlık, zihinlerde makes bulmuş olan; insanlığın geçmişteki ve günümüzdeki bazı durumlarını anlamak ve açıklamak için vazgeçilemeyecek veya görmezlikten gelinemeyecek kadar önemli bir kavramdır. "Medeniyet", insanın tarih boyunca yapıp ettiklerini, beşeri yaratmanın arka planındaki zihniyeti, insanı insan yapan değerleri, san'atı, teknolojiyi ve beraberinde gelen "güç" artışını kapsayabilen bir kavramdır. "Civilisation" veya "medeniyet / uygarlık" kavramı, kültürde ve bellekte yer etmiş ve bilebildiğimiz kadarıyla tanımı bakımından olmasa da, gerekliliği ve geçmişi anlama konusundaki işlevi üzerinde bir tür uzlaşı sağlanmış gibidir. Lügatlardan bu kavram çıktığı zaman, insanla ilgili pek çok şeyi anlamak da, anlatabilmek de pek mümkün olmayacaktır.

"Kültür", "medeniyet" gibi kavramları anlamaya çalışırken, onların, tıpkı bir ağacın kökleri ve dalları gibi geçmişe ve geleceğe doğru çift yönlü, dinamik bir yapı olarak inşa edildiğini ve anlaşıldığını belirtmekte fayda vardır. Aslında hangi alanda olursa olsun, "anlama" geçmişe dönük bir faaliyettir. Her şeyi, "an"ın ekranından gittikten sonra anlamaya başlarız. "Geçmiş"te kalanları anlayabildiğimiz

kadar gelecek tasarımı yapma imkanımız vardır. Gelecek, geçmişten sızma imkanı bulabilen birikimle inşa edilmektedir. Bu bakımdan, medeniyetle ilgili her anlayış biçimi, insanoğlunun geçmişte yapıp ettiklerinin, medeniyet perspektifinden yapılan bir tür okuma biçiminden başka bir şey değildir. Kendi bulunduğumuz yerden, kendi ürettiğimiz kavramlarla, geçmişten bize uzanan bilgi, belge ve bulgulardan hareket ederek, insanlık tarihinde derin izler bırakan oluşumların arkaplanını anlamaya çalışmak; kültür ve değerlerin arkasındaki kök ilkeleri tespit etmek, o medeniyeti, medeniyete vücut veren zihniyeti bir anlamda yeniden inşa etmek demektir. Bu bakımdan, medeniyetle ilgili söylemler, daima geçmişe dayalı olmak durumundadır. Yapılan iş, esas itibariyle bugünden, bulunduğumuz yerden, sahip olduğumuz birikimle geçmişi anlamaya çalışmaktan ibarettir. İşin ilginç yanı, medeniyetle ilgili anlama çabası, ağırlıklı olarak bilim, tarih, edebiyat, san'at gibi alanlardaki birikimi oluşturan, inşa edilmiş söylemler üzerinden gerçekleştirilmek durumundadır. Mevcut tespitler, insanlık tarihi boyunca pek çok medeniyetin inşa edilmiş olduğunu göstermektedir.

Geçmişteki hiçbir medeniyet, -bugün etki çemberine mahkum olduğumuz Batı Medeniyeti de dahil- birilerinin tasarladığı bir medeniyet değildir. İşin gerçeği, medeniyet tasarlanmaz; beşeri yaratıcılık evrensel boyut kazanıp, insanlığın doğal akışında kalıcı derin izler bırakmaya başlayınca, medeniyetin varlığı hissedilmeye başlar. Medeniyetin varlığını hissettirmesi, o medeniyetin temsil ettiği zihniyetin "özne" olması anlamına gelir. İnsanlığın akışında o zihniyetin bariz izlerini görmek mümkündür. Müntesipleri "özne" olma vasfını yitirdiğinde medeniyetler ölür. Ancak insanoğlunun "medeniyet" düzeyini yakalayan hiçbir başarısı, insanlığa katkı niteliği taşıyan hiçbir kazanımı bütünüyle yok olmaz. Her türlü gelişme, daha öncekilerin emeklerinin ürünü olan temeller üzerinde yükselir. Her yeni medeniyet, kendisinden öncekilerin birikiminden faydalanmak durumundadır. Bu bağlamda Batı medeniyetinin köklerinin,

Müslümanların özellikle bilim alanındaki birikimlerine ve tecrübelerine uzandığını söylemek, abartılı olmayacaktır. Bu söylediklerimize kanıt olarak, sadece Endülüs üzerinden Avrupa'ya sızan bilgi ve tecrübeyi hatırlamak yeterlidir, diye düşünüyoruz. Ne var ki, Batı medeniyeti, beslenme kaynaklarını büyük ölçüde karartmayı başarmıştır. Ancak, hakikatlerin, uzun süre gizlenmesi / görmezlikten gelinmesi mümkün olsa da, bütünüyle yok edilemeyecekleri için, zamanı gelince kendiliğinden ortaya çıkma gibi bir özelliği olduğu da unutulmamalıdır.

Medeniyetin ömrünü, yaratıcı yetilere tanıdığı özgürlük alanı, toplumdaki yaratıcılığın takdir düzeyi, top yekun üretim seviyesi, adaletin içselleştirilmesi ve hukukun işlerliği belirler. Ancak medeniyet bağlamında insanlık daha önce hiç tecrübe etmediği kritik bir eşiğe gelmiştir: Batı Medeniyeti, daha önceki hiçbir medeniyetin başaramadığı ölçüde dünyanın bütününde belirleyici olmuş; özellikle bilim ve teknoloji alanındaki üstünlüğü ve elde ettiği muazzam gücü etkin kullanarak hem "öteki"leştirdiği her şeyi yok etmekte, hem de "alternatif medeniyet"in hayal edilmesini bile imkansız hale getirmektedir. Tarihin ya da insanlığın sonundan söz etmek istemiyoruz; fakat üzerinde yaşadığımız geminin delinmesine de göz yummamak gerektiğini düşünüyoruz. Açıkçası Batı Uygarlığı'nın tahribatı dünyayı yaşanılabilir bir yer olmaktan uzaklaştırmaya, "insan"a, "insan" olduğunu unutturmaya, "insan"ı insan yapan değerleri eritmeye başlamıştır. İşte bu sebepten "yeni bir uygarlık" tasarımının hayati önem taşıdığı kanaatindeyiz.

Uygarlıklar üzerine kafa yoran, insanlığın geleceği hakkında düşünen bazı düşünürlerin birtakım tespit ve uyarıları, "yeni bir uygarlık" konusunda, fazla gecikmeden harekete geçilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Toynbee'nin şu tespitleri dikkat çekicidir:

"Uygarlık diye adlandırdığımız gelişme teknolojide, bilimde ve gücün kişisel olmayan biçimde kullanılışındaki gelişmedir; dürüstlükte yani ahlakta bir gelişme değildir. Her teknolojik

gelişme beraberinde bir güç artışı getirir ve güç de iyiye veya kötüye kullanılabilir. Günümüz toplumunun en ürkütücü yanı teknolojinin sağladığı gücün son zamanlarda şimdiye kadar görülmemiş bir ölçüde ve oranda artmasına karşın, çok büyümüş olan bu gücü kullananların ortalama ahlak -veya ahlaksızlık- düzeylerinin ya sabit kalmış ya da daha aşağılara düşmüş olmasıdır.” (Toynbee) (Toynbee-Ikada, 1992, 352)

Batı uygarlığının en gözde kavramlarından birisi “ilerleme” olmuştur. “İlerleme”ye karşı çıkmak mümkün müdür? İnsanın “oluş halinde” bir varlık oluşu, hayatın akışı içerisinde “gelişme”, “ilerleme”, “büyüme” gibi kavramlara hem yer açmakta, hem de onlara özel ve gizemli bir içerik kazandırmaktadır. Ancak meselenin bir Solzhenitsyn’in dikkat çektiği boyutu vardır:

“Gözden kaçırdığımız ve ancak son zamanlarda farkına vardığımız bir ayrıntı,, sınırsız ‘ilerleme’nin, bizim gezegenimizdeki sınırlı kaynaklarla olamayacağıdır. Doğanın fethedilmekten çok desteklenmeye ihtiyaca vardır. Biz ise, bize tahsis edilen çevreyi başarıyla yiyip bitirmekten başka bir şey yapmıyoruz…

“Çağdaş ulaşım, dünyayı Batı’da yaşayanların önüne açıvermiştir. Bu tam olmasa bile , neredeyse kendi benliğinin sınırlarından bir sıçrayışta çıkabilmenin eşiğine gelmiştir; televizyonun gözüyle aynı anda gezegenin her yerinde olabilmektedir. Ama görünüşe göre bu teknosantrik ‘ilerleme’nin spazmlı temposu, okyanuslar dolusu gereksiz enformasyon ve ucuz temaşa, insanoğlunun ruhunu hiç büyütmemekte, tersine onu daha sığ hale getirmektedir; manevi hayatımız daralmakta, küçülmektedir. Bunun yanı sıra kültürümüz yoksullaşmakta, matlaşmaktadır; bu inişi içi boş yeniliklerle boğmaya çalışsak da sonuç değişmemektedir. Canlıların konforu ortalama bir insan için iyileşmeye devam ederken, ruhsal gelişme de durağanlaşmaktadır. Aşırı tıkınmak, yanı sıra yüreklere bir hüzün sokmakta, bunca zevkin hiç tatmin getirmediği anlaşılmaktadır, hatta çok geçmeden bunun bizi boğacağı sezilmektedir.

"Hayır, tüm umutların bilime, teknolojiye, ekonomik büyümeye bağlanması mümkün değildir. Teknolojik uygarlığın zaferi aynı zamanda içimizde bir manevi güvencesizlik tohumu da ekmiştir. Onun armağanları bizi hem zenginleştirmekte hem de kendine köle etmektedir. Her şey çıkarlarla ilgilidir – çıkarlarımızı ihmal edemeyiz- her şey maddesel varlıklar uğrunadır; ama içimizden bir ses de bize, saf, yüce, kırılgan bir şeyi kaybettiğimizi fısıldamaktadır. Amacı göremez olmuş durumdayız. Kabul edelim; yalnız kendimizin duyabileceği küçük bir fısıltıyla bile olsa itiraf edelim: Hayatı böyle çılgın bir hızla yaşarken, ne uğruna yaşıyoruz biz?" (A. Solzhenitsyn, "Yirmibirinci yüzyıl şafağında önceki gecenin düşünceleri", Yüzyılın Sonu, ed. N. Gardels, 20-1, İst. 1999)

Gerçekten de bu benzeri soruları, hepimiz kendimize sormalıyız. 20. Yüzyılda yok yere ölen milyonlarca insanın niçin öldürüldüğünü, her damla masum kanının, bir göl olup bütün insanlığı boğabileceğini niçin düşünmediğimizi, insanlığın niçin ölümü bu kadar kanıksadığını kendimize sormalıyız!...

Batı uygarlığı bütün insanlığı ciddi bir kimlik bunalımına ve derin bir anlam krizine sürüklemiştir. Şiddet ve terör, nesneleşmiş insanların eliyle, insan onuruna en büyük darbeyi vurmaktadır. Bugün özellikle Müslümanların yaşadıkları yerleri kasıp kavuran şiddetin küresel bir boyut taşıdığı görmezlikten gelinebilir mi? Yüksek anlam bilinci gelişmeden kimlik sorunlarının, yüksek güven kültürü yaratılmadan şiddet ve terörün üstesinden gelmek mümkün değildir. "Varoluşsal boşluk"a yuvarlanan insanlık için yeni bir anlam sistemine ihtiyaç olduğu aşikardır. Yeni bir bilim anlayışına, daha insani bir teknolojiye duyulan gereksinimin hayati bir nitelik taşıdığı tartışılabilir mi? İnsanlığın gittikçe artan varoluşsal korkularının üstesinden gelebilmek için, insanın öncelikle kendi varlığının farkında olması gerekmektedir. İşte bu sebepten diyoruz ki, insanlığın yeni bir uygarlığa, yeni bir değerler sistemine ihtiyacı vardır. İnsanla ilgili, fıtrata uygun taze bir bilince yönelik arayışların, daha fazla zaman

kaybetmeden geliştirilmesi, büyütülmesi ve eyleme dönüştürülmesi gerekmektedir. Aksi taktirde, insan onuru ve "insan olma bilinci", geri dönüşü olmayacak biçimde tahrip edilmiş olacaktır. Bu ise insanoğlunun başına gelebilecek en büyük felakettir.

Öte yandan Müslümanların gelecekte özgür ve onurlu bir hayat sürebilmeleri için, mazinin ipoteğinden kurtularak geleceğe yönelmeleri, enerjilerini salih amele dönüştürerek bilginin gücüne sahip olmaları ve evrensel ölçekte değer üretmeleri gerekmektedir. Gerçek anlamda var olmak, Tanrısal yaratmanın sürekliliğini sağlayan "oluş" sürecine, beşeri yaratıcılıkla katılmak anlamına gelmektedir. Beşeri yaratıcığın zirvesinde bilim, san'at ve spor vardır. Evrensel "oluş" sürecine olumlu katkı sağlayamayanlar, yakarak, yıkarak, yok ederek ve öldürerek varlıklarını kanıtlamaya çalışırlar. Bu doğrultuda düşündüğümüzde, Müslümanların kelimenin tam anlamıyla varlık-yokluk sınırında dolaştıklarını söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Son iki asırdır yaşananlar, Batı uygarlığının fiziksel ve psikolojik açıdan "öteki"leştirdiklerini ezmesi, bir anlamda o medeniyetin asli unsuru sayılmayanların ezilmesine ve nesneleştirilmesine yol açmıştır. Müslüman kültürün mevcut haliyle şiddet üretmesinin, Müslümanların ölmeye ve öldürmeye bu kadar teşne olmasının ana sebebinin "nesne" konumuna indirgenmiş olmak, aklı ve yaratıcı yetileri etkin kullanamamak olduğunu söylemek mümkündür. Ezilmişlik duygusunun en kötü yanı, insandan "insan" olma bilincini uzaklaştırmasıdır. Tıpkı İslam'ın başlangıcında, ilk inen ayetlerle kölelerin, yetimlerin, gariplerin "insan olma bilinci"ni yeniden kazanması gibi, Müslümanların da topyekün yeni bir bilinçlenme sürecine ihtiyaçları vardır. Yaşanan olumsuzluklarda "mağlup medeniyet travması" belirleyici olduğu için, çıkış yolu da yeni bir uygarlık hamlesi ile mümkün olabilir. Bir başka ifadeyle, her ne kadar ilk bakışta ırmağı tersine akıtmak gibi görünse de, özgür ve onurlu yaşayabilmek için yeni bir medeniyet tasavvurunun dışında, Müslümanların fazla bir seçenekleri yoktur.

Müslümanların, enerjilerini etkin kullanabilmeleri için, toparlayıcı, birleştirici, bütünleştirici nitelik taşıyan, somut ancak süreklilik arz eden, toplumun bakışını daima daha yükseklere yöneltecek, anlam düzeyi yüksek bir amaca ihtiyaçları vardır. Bütün insanlığın "varoluşsal anlam boşluğu"nun ürettiği, oldukça derin bir krize düştüğü bir dönemde, hem evrensel boyutta anlam ihtiyacına cevap verebilecek, hem de insan olma bilincini tazeleyecek "yüksek amaç" ancak yeni bir medeniyet iddiası olacaktır. Maalesef, İslam'ın insan hayatına anlam kazandıran boyutu unutulmuş görünmektedir. İslam'ın Kur'an'ın kurucu ilkeleri ışığında yeniden anlaşılması, hatta imkanlar dahilinde yeniden inşaı, doğal olarak beraberinde yeni bir medeniyet hamlesini getirecektir. Bu, bir ihtiyaç olmaktan öte, bir zorunluluk olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda Maturidi'nin, özellikle bilgi, özgürlük ve din anlayışı ile ilgili düşüncelerinin yeni medeniyet tartışmaları için uygun bir başlangıç noktası olacağını düşünmekteyiz.

Niçin Maturidi ve Maturidilik?

Yeni bir medeniyet tasavvuru için Maturidi ve Maturidi düşünce ideal bir başlangıç noktasıdır. Çünkü:

1. İslam dünyasında aklı ve eleştirel düşünceyi yeniden diriltebilmek için istifade edilebilecek en mühim gelenek Hanefi- Maturidi damardır. Karşı Mihne sürecinin hala etkisini hissettiğimiz onca tahribatına rağmen, bu geleneğe damgasını vuran amel-iman ayrımı, din-siyaset ayrımı gibi ana ilkeler, külün içindeki "köz" gibi varlığını korumayı başarmıştır.

Maturidi'nin en mühim başarısı, Mihne ve Karşı Mihne sürecinde Mu'tezile ile birlikte fazlasıyla hasar gören Ebu Hanife'nin öncüsü olduğu "Ehlü'r-Rey" geleneğinin odağındaki "akılcı" duruşu Semerkant'ta yeniden inşa edebilmesidir. Karşı Mihne süreci, bir silindir gibi Mu'tezile'nin üzerinden geçerken, hem Mu'tezile ile irtibatlı olan herkesi, hem de Ehlu'l-Hadis çizgisinde olmayan her türlü düşünceyi, bir daha ayağa kalkamayacak şekilde ya öldürmüş, ya da itibarsızlaştırmıştır. Bu süreçte Hanefilikle ilgili hasar tespiti henüz yapılmış değildir. Maturidi, bir yandan sert eleştiriler yönelterek Mu'tezile ile arasına bir mesafe koymuş, diğer yandan da doğrudan Ebu Hanife'yi öne çıkartarak akılcı damardan beslenmeyi sürdürmüştür.

2. Yeni bir medeniyet hamlesine öncülük yapma imkanı olan çevrelerde, Maturidilik bilinmemesine rağmen, Maturidi'nin ismi hala yaşamaktadır. Arayış içindeki insanların hafızalarında Maturidi için yer açmanın çok zor olmayacağını düşünüyoruz. Maturidi'nin uzunca bir süre görmezlikten gelinmesi onun düşüncelerinin kirletilmesini ve tahrif edilmesini önlemiştir.

3. İslam dünyasının içine savrulduğu, sömürgecilikten ve mağlup medeniyet travmasından beslenen Selefiliğin önüne geçebilmek için gerekli olan sağlıklı akılcılık ve eleştirel düşüncenin yeniden inşa edilebilmesinde Maturidi'nin din anlayışı ve tecrübesi yol gösterici olabilir.

4. Müslümanların şiddet sarmalından çıkabilmeleri, İslam'ı bir tür siyasal ideolojiye indirgeyen, bütün çözümleri "iktidar"ı ele geçirmekte gören, din ve siyaseti özdeşleştiren tepkisel çarpık anlayıştan kurtulabilmelerine bağladır. Bu doğrultuda görüşleriyle bize ışık tutabilecek tek isim İmam Maturididir.

5. Yeni bir medeniyet tasavvuru için yeni bir epistemolojiye ihtiyaç vardır. Maturidi'nin en özgün boyutlarından birisi epistemoloji ile ilgili görüşleridir.

Maturidi, insan bilgisinin ve belleğinin temelinde beş duyu bilgisinin olduğunu çok iyi görmüştür. Müslümanların medeniyet yarışının dışında kalmasında en başta gelen sebeplerden birisi bilgi ve bilimin gücünü kaybetmiş olmalarıdır. Bu durum, insanlığın akışına paralel teknoloji üretememelerini de beraberinde getirmiştir. Kanaatimce bütün bunlara yol açan en mühim etken, zihindeki bilgi kökleri ile ilgili bilginin dış dünya ile irtibatının kaybolmuş olmasıdır. Müslümanlar realist bir duruştan, çarpık bir idealizme savrulmuşlardır.

Maturidi'nin keşf, keramet ve ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul etmemesinin, yaşadığı zaman dilimi göz önüne alınırsa, ne kadar ileri bir tespit olduğu açıkça görülebilir. İçinden geçtiğimiz "bilginin itibarsızlaştırıldığı" süreçlerde doğru, güvenilir ve sağlam bilgi için Maturidi'nin yaklaşımına her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır.

6. Yeni bir medeniyet için yeni bir İslam anlayışı inşa edilmelidir. Maturidi'nin Tevhid'i merkeze alan din anlayışı, İslam ortak paydası bilincinin oluşturulmasını kolaylaştırabilir.

7. Müslümanların yaşadıkları krizi derinleştiren hususlardan birisi de insan hürriyetine gereken hassasiyeti göstermemeleridir. Özgürlüğün olmadığı yerde, İslam'dan söz edilemeyeceği gibi medeniyetten hiç söz edilemez. Maturidi'nin dengeli özgürlük anlayışı iyi anlaşılabilirse, olumsuzlukları meşrulaştırmaya yarayan kaderci anlayıştan da, sağlıklı düşünmeyi ve yaratıcı yetileri etkin kılmayı

zorlaştıran baskıcı ortamlardan da kurtulmak mümkün olabilir.

8. Maturidi, aklın ve vahyin birlikte etkin olabileceği, birbirini tamamlayacağı bir yaklaşımı benimsemiştir. Sağlıklı bir din anlayışı için bu yaklaşım uygun bir model olabilir.

9. Maturidi, farklı görüşlerden nasıl yararlanılabileceği, farklılıkların nasıl zenginlik olabileceği konusunda da bize ışık tutabilir. Kitabu't-Tevhid dikkatlice okunduğunda, başta Mu'tezile olmak üzere diğer mezheplere yönelik sert eleştiriler olmasına rağmen, onların birtakım olumlu görüşlerinden nasıl yararlanıldığı açıkça görülebilmektedir.

Maturidi'nin Düşünce Sistemi ve Yeni Bir İslam Uygarlığı

Müslümanların, her ne kadar bugün mazinin derinliklerinde kalmış olsa da, muazzam bir medeniyet yarattıkları her türlü tartışmanın ötesindedir. Bu tecrübenin önemli bir kısmı mevcut Batı uygarlığının alt yapısını oluşturmuştur. Ancak bu medeniyet birikimden yeterince istifade edildiğini söylemek pek mümkün değildir. Hala yararlanılabilecek pek çok şey vardır. Hala keşfedilmeyi bekleyen Maturidi gibi büyük kafalar, kendilerini anlayacak bilim adamlarını beklemektedir. Biz, sadece yeni bir medeniyet perspektifinden Maturidi'nin düşünce sistemini okumak, yeni oluşumlara destek olabilecek kurucu fikirleri tespit ederek, onların bize nasıl yol gösterebileceğini düşünmek ve tartışmak istiyoruz. Bu doğrultuda ilk akla gelebilecek husus onun bilgi, akıl ve din anlayışı olmaktadır.

İslam Düşünce Tarihi'nde bilgi kuramı ile ilgili görüşlerini sistematik bir şekilde ilk ortaya koyan Maturidi'dir. Hüseyin Atay'ın şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Benim tespitime göre İslam bilim ve felsefe tarihinde bilgi kuramının temelini Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur el-Maturidi (333/944) atmıştır. Türk milleti, İslam dünyasına dünya çapında beş büyük ilim ve felsefe adamı vermiştir: Ebu Hanife (150/767), Buhari (256/868), Ebu Cafer et-Taberi (310/922), Farabi (399/950) ve Maturidi (333/944). Kelamda Maturidi insan iradesine önem vermiş, insanın gerçek anlamda işinde, düşüncesinde özgür olarak sorumlu olması kuramını öğretmiştir. İnsan, hür olunca sorumluluğunun gereği olan ilme, ilim nazariyesine ve onun sonucu olan medeniyetin kurulmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bilginin oluşması ve düşüncenin gelişmesi açısından ve İslam kültürünü, medeniyetini iyi anlamamız için Maturidi gibi büyük düşünce adamlarının fikirlerinden faydalanmak doğru yoldur." Atay, "Ebu Mansur Maturidi ve Bilgi Kuramı", İmam Maturidi ve

Maturidilik, ed. S. Kutlu, 174) Atay'ın bu tespitine Biruni'nin ve İbn Sina'nın da katılması gerektiğini düşünüyoruz. Eğer yeni bir İslam medeniyeti inşa edilebilecek ise, bunun teolojik ayağını Maturidi, Felsefi ayağını Farabi ve İbn Sina ve Bilimsel ayağını ise Biruni oluşturabilir. Bu gerçekten seçkin kafaların daha önceki İslam medeniyetine yapmış oldukları katkının yeterince araştırılmamış olması bile, İslam medeniyetinin niçin ölü medeniyetler safında yerini aldığını anlamayı kolaylaştıracak bir husustur.

Maturidi'nin içinden geldiği düşünce geleneğinin köklerini birinci hicri asırda bulmaktayız. O zaman diliminde Müslümanları yoran "büyük günah" meselesi, Araplar'ın hem Kureyş'ten olmayanlara, hem de Mevali denilen gayrı Araplara yönelik tahkir edici tutum ve tavırları, Emevi iktidarının ağır baskısı, sosyolojik açıdan yeni oluşumları, düşünsel açıdan da yeni arayışları adeta kaçınılmaz hale getiriyordu. Kureyş'in merkezi otoritesine tepki, bedevi hayattan yerleşik hayata geçişin sancıları, hızlı kültür değişimi gibi bazı faktörler, "tepkisel-kabilevi din anlayışı"nın temsilcisi olan Haricileri ve Hariciliği hazırlamıştı. Sadece kendi yaşadıkları yerleri "daru'l-İslam" (İslam toprağı) olarak gören, kendileri gibi düşünmeyenleri, kolayca İslam dışına iten, amel ve imanı özdeşleştiren, büyük günah işleyenleri müşriklikle itham eden Hariciler, Müslümanların yaşam alanlarını daralttıkları gibi, şiddeti meşrulaştıran görüşleriyle İslam'ın fıtratla uyumuna da zarar veriyorlardı. Emevi iktidarı da bir yandan Harici isyanlarıyla başa çıkmak için çaba sarf ederken, diğer yandan da kendi yapıp ettiklerini meşrulaştırmak için, daha sonra "cebriye"nin çekirdeğini oluşturacak eğilimleri destekliyorlardı. İşte "büyük günah" tartışmaları, Emevilerin ve Haricilerin özgürlük karşıtı söylemleri, Mevali denilen Arap olmayan Müslümanların Müslüman olarak hayata tutunma çabaları, bazı insanları, ister istemez daha özgürlükçü ve eşitlikçi, İslam'ın evrensel ilkelerine vurgu yapan arayışlara sevk etti. Bu doğrultuda özellikle amel-iman ayrımına vurgu yapan, imanda eşitliği savunan, büyük günah işleyenin

durumunu Allah'a bırakmanın doğru olduğu iddia eden kimseler Mürcie adıyla anılmaya başlandılar. İşte bu tür arayışlar, Maturidi düşüncenin beslenme kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüseyin Atay'ın da dikkat çektiği gibi Maturidi'nin İslam düşüncesine en mühim katkısı bilgi kuramı, aklı esas alan yaklaşımı ve aklın ve vahyin birlikte etkin olacağı, iman ve amelin özdeşleştirilemeyeceği üzerine kurulu olan din anlayışı noktasında ortaya çıkmaktadır. Ancak bütün bunlardan daha mühim olan bir husus vardır: Maturidi, insanı ve insan gerçeğini esas alarak, insanın öz varlık yapısından hareket ederek insanı, dini, olay ve olguları anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Bunun en açık kanıtı, insan bilgisinin odağına duyular bilgisini yerleştirmesi, "bu tür bilginin zıddı olan cehli benimseyene gelince, evet bilgiyi inkar eden birinden haberdar olan herkes onu inatçı olarak isimlendirir." (Maturidi, 2002, 10) diyerek, çözümün ona kendi varlığının farkında olacak şekilde davranılmasında yattığını belirtmesidir. "Böyle inatçı birine yapılması gereken şey, anlamsız müşkülpesentliğini bırakması için organ kesme türünden şiddetli bir elemle eziyete maruz bırakmaktır. Çünkü biz, onun, zaruri ilim statüsünde bulunan duyu bilgisinin şuurunda olduğundan eminiz, ne var ki sadece inat ve güçlük çıkarma uğruna iddiasını sürdürmektedir. " (Maturidi, 2002, 10) Burada Maturidi'nin amacının insana eziyet etmek değil, ona kendi varlığının farkında olması için katkı sağlamak olduğunu açıkça görebiliyoruz. Maturidi için başlangıç noktası insanın kendi varlığının farkında olmasıdır.

Varoluşsal Farkındalık: İnsanın Kendi Varlığının Farkında Olması

İnsanla ilgili her şey, öncelikle insanın kendi varlığının farkında olması ile ilgilidir. Aslında insanı diğer canlılardan farklı kılan, daha doğrusu insanı insan yapan insanın, kendisinin, evrendeki yerinin, düşündüğünün ve bilgi ürettiğinin farkında olmasıdır. Sadece insanın soyut düşünebildiğini, madde üzerinde tasarruf gücüne sahip olduğunu, kültür ve medeniyet yaratabildiğini bilmekteyiz. İnsan, çevresinde olup bitenleri, olay ve olguları algılamakla, anlamakla ve açıklamakla yetinmemekte, bildiklerinden hareketle yeni bilgiler ve teknoloji üretebilmektedir. Bilgi üretme, bilgiyi kayıt altına alarak birikim oluşturma ve bunu daha sonraki nesillere aktarabilme sadece insana özgüdür. İnsan, kendi varlığının farkında olduğu ölçüde, bu söylediklerimizin de daha iyi farkına varma imkanına sahiptir. "Kendini bilmek", kendi varlığının farkında olmakla birlikte başlayan bir bilgilenme ve bilinçlenme sürecidir. İnsan, hem hayatın her anında yeni bir varlıktır, hem de kendisi ile ilgili algısını, kendilik bilincini sürekli yenileyen bir varlıktır. Maturidi'nin, düşünce sistemini "insan"ı esas alarak inşa etmiş olması, kendi çağı bakımından çok ileri bir durum olduğu gibi, bugüne ışık tutması açısından da son derecede önemlidir. İçinden geçtiğimiz zorlu süreçlerde insanın, kendi varlığının farkında olmaya ve yüksek insani değerlere her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır.

Varoluşsal farkındalık, öncelikle insanın kendisinin "var" olduğunun bilincinde olmasını gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle insan, kendisinin ve içinde yaşadığı evrenin varlığının gerçek olduğunu bilmek durumundadır. Bilginin imkanı, öncelikle insanın mümkün bir varlık olduğunun kabul edilmesine bağlıdır. "Alem" ve insan, insan farkında olmasa bile mevcuttur. İnsana düşen sorumluluk, ilgi alanına giren ve girmesi gereken olay ve olguları anlamaya ve açıklamaya

çalışmak; yaratılandan hareketle Yüce Yaratıcı ile ilgili sağlıklı bir Tevhid bilincine ulaşmaktır. "Tabiatta gözlenebilen her şeyde mutlaka akıllara hayret verici bir hikmet ve yaratıcısına sanatkarane bir işaret bulunmaktadır. Düşünürler bunun iç yüzünü anlamaktan ve yapısının düzenini açıklamaktan aciz kalmaktadır. Her bir düşünür sahip bulunduğu bunca hikmet ve bilgiye rağmen bunun mahiyetine akıl erdiremediğinin farkındadır. Bu ve benzeri zaruretler kainata ait fevkaladeliklerin mucit ve yaratıcısının hikmetini delillendirmektedir." (Maturidi, 2002, 30) Kendi varlığının farkında olan insan, etrafında olup bitenin de farkına varmaya başlar ve yaratılışından kaynaklanan merakla, ilgi alanına giren her şeyi anlamaya ve açıklamaya çalışır. Maturidi'nin ifadesiyle "nesne ve olayların gerçeklerini (hakaiku'l-eşya)" bilmeye götüren yolları araştırır. İşte bu yollar "idrak, haberler ve istidlalden ibarettir" (Maturidi, 2002, 9)

Kendi varlığının farkında olan bir kimse, öncelikle sahip olduğu bilginin dış dünyadaki gerçeklerle ne kadar örtüştüğünü, ürettiği kavramların ve bilgisinin ne kadar güvenilir olduğunu sorgulamak ihtiyacı hissedecektir. Bu doğrudan insanın varlık yapısından kaynaklanmaktadır. Çünkü insan varlığını sürdürebilmek için, bildiklerine güvenmek, onlardan akıl yürütme ile doğru sonuçlar elde etmek, bilgiye dayalı doğru kararlar vermek zorundadır. Her ne kadar pek çok şeyi tecrübe ederek öğreniyor isek de, her şeyi tecrübe etmek mümkün olmayacağı gibi, Maturidi'nin "haberler" dediği kategoride bizden öncekilerin tecrübesinin ve ürettiği bilginin olduğunu bilmek ve yararlanmak da akıllıca bir davranıştır. "Haberler"in bilgi kaynağı olarak görülmesi, ister istemez hangi haberin ne kadar doğru olduğu, ne kadar gerçeği yansıttığı sorusunu gündeme getirmektedir. Kendi varlığının farkında olan, sahip olduğu bilginin de farkında olmak, onun ne kadar gerçek, ne kadar doğru olduğunu bilmek durumundadır. Bu ise eleştirel düşüncenin ta kendisidir. Maturidi, haberlerin değişerek, dönüşerek daha sonraki nesillere intikal ettiğinin farkındadır.

Maturidi, dış dünyanın gerçekliği ve her şeyin temeli kabul ettiği duyular bilgisinin yanılma ihtimali olmasına rağmen güvenilebilir olduğunu (Maturidi, 2002, 12), "duyular ötesinde olanı bilmek ancak duyular aleminin kılavuzluğu ile mümkündür" (Maturidi, 2002, 38, 39) diyerek ortaya koymaktadır. Maturidi, her insanın duyu bilgisinin şuurunda olduğundan emindir; bu tür bilgiye karşı çıkan kimseye, biraz canı acıtılarak kendi varlığının farkında olma imkanı sağlanmalıdır. (Maturidi, 2002, 10) Aynı şekilde her insan, kendisine ulaşan "haberler"in "bilgi vasıtalarından kabul edilmesi akli bir zorunluluk" olduğunu, kendi varlığından, soyundan, adından hareketle bilebilir. Şayet aksini iddia ediyor ise, inadından, "zoraki problem" çıkartmak istemesinden dolayı olabilir. Ona da kendi varlığı, canı acıtılarak hatırlatılabilir. (Maturidi, 2002, 10-11)

İnsan sadece sahip olduğu bilgi konusunda değil, alemin yaratılmışlığı ve Allah'ın varlığı gibi hususlarda da, kendi varlığından, varoluşsal bilinçten hareketle, birtakım bilgilere ulaşabilir. Her insan, kendisinin yaratılmış bir varlık olduğunun farkındadır. "İnsanlardan hiçbiri ne kendisinin kadim olduğunu iddia etmiş, ne de kıdemini kanıtlayacak bir noktaya işarette bulunmuştur. Şayet insan böyle bir şey ileri sürecek olsa, bunun gerçeğe aykırılığını kaçınılmaz bir şekilde hem kendisi hem de onu küçüklüğünde gören ve dünyaya gelişinden haberdar edilen herkes açıkça bilecekti. Şu halde canlıların yaratılmışlığına hükmetmek gerekli hale gelmiştir. Ölüler ise yaşayanların tasarrufu altında bulunduğuna göre yaratılmışlığa daha layık bir durum arzeder." (Maturidi, 2002, 20)

Maturidi, delillere dayalı olarak her konuyu tartışmaya çalışır. İnsanın fiilleri, hürriyeti ve kesb meselesini ele alırken de görüşlerini nakille, akılla ve "inkar edenin gerçeğe karşı bile bile direnen kimse durumuna düşeceği zaruri bilgi ile" (Maturidi, 2002, 287) temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre herkes "kendisini yaptıklarında hür, fail ve kasip olarak hisseder." (Maturidi, 2002, 288) Bir başka ifadeyle her insan,

kendini tanıdığı kadar, kendisinin hür irade sahibi bir varlık olduğunu bilir. Özgürlük meselesi, insanın kendisi ile ilgili algısına göre şekillenir. Her insan, geliştirebildiği özgürlük bilinci kadar özgür olabilir.

İnsanın kendini tanımasından söz açılınca akla gelen ifadelerden birisi kökleri Hermes'e kadar uzanan "men arafe nefsehu fekad arefe Rabbehu" (kendini /nefsini bilen rabbini bilir) ifadesidir. İşin gerçeği en genel anlamda "anlama" faaliyeti de, insanın kendini tanıması ile birlikte başlamaktadır. "Anlama"nın kendini tanıma ile irtibatına işaret eden Maturidi şöyle demektedir: "Evet, o, duyularıyla algılayabildiği alanda yaratıklar içinde en tedbirli ve becerikli olduğunu, karşılaştığı gerçekleri en yüksek derecede idrak edebildiğini, bilinip ifade edilen (zihni ve harici) hususlara en süratli bir şekilde vakıf olabildiğini anlar. Yine o, yaratılış serüvenini düşünür: Önce kendi yapısını, yani ibtidaen oluşturulması ve bazı yönlerinin yok edilip diğerlerinin sürdürülmesi şeklindeki yönetilişini, sonra bütün nesne ve olayların idrakine sunuluşunu; çünkü sonuncular kendi tasarrufu altında kendi ihtiyaçlarının şuursuz ve uysal hizmetçileri gibidir. Bu insan şunu bilir ki taşıdığı çeşitli zaaf ve ihtimallere rağmen bazı hususlara vakıf olan ve bazı sebepleri kavrayabilen kendisi gibi birinin mevcudiyeti, ancak kendi nefsini sarıp hiçbir şekilde aşamadığı bütün yaratılmışlık özelliklerinden münezzeh bulunan bir varlık sayesinde mümkündür." (Maturidi, 2002, 130) Kendini tanıyan, anlayan insan, her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allah'ın var ve bir olduğu gerçeğini kolayca anlayabilir.

Maturidi'ye göre "iman"ın yeri/ yatağı kalptir (Maturidi, 2002, 490); bu durum, imanın "herhangi bir yaratığın tahakkümü"nün (Maturidi, 2002, 492, 493) nüfuz edemeyeceği bir noktasını işaret etmektedir. İnsan, istemediği bazı şeyleri zor karşısında söyleyebilir. "Allah, 'kalbi imanla dolu olduğu halde inkara zorlananlar hariç' (63/8) buyururken, kalbin ifadesi olmamak şartıyla dille sarf edilen inkar söylemlerini sahipleri için bir küfür sebebi kılmamış, böyle bir sonucu

kalbin imanı sayesinde geçerli kabul etmemiştir. Şu halde kalbin iman yatağı olduğu ortaya çıkmaktadır." (Maturidi, 2002, 490) Bu tespitler, imanda esas belirleyicinin, bir kimsenin kendi hür iradesiyle, varlığının farkında olarak, hiçbir baskı altında kalmaksızın inanmış olmasıdır. Maturidi imanın kalple alakası konusundaki akli delilleri zikrederken şöyle demektedir: "İmanla mükellef olmak ancak aklın mevcudiyetiyle gereklilik kazanır, bunun yanında imanı oluşturan hususların mahiyetinin bilinmesi de yine aklın tefekkür ve istidlali ile imkan dahiline girer; bu ise zihnin (kalp) bir fonksiyonundan ibarettir; iman da aynı statüye dahildir. Şu da var ki dil, vücudun diğer organları gibi cebir altında tutularak başkaları tarafından kullanılabilir. Halbuki Allah Teala,'dinde zorlama yoktur' (2/256) buyurmuştur. Şu halde imanın gerçek manada oluşumunun cebir altında tutulabilen bir organa nisbet edilmesi mümkün değildir." (Maturidi, 2002, 493) İmanın esas itibariyle bireysel olması ve bilincin en üst seviyesinde "kalble tasdik" sayesinde gerçekleşmesi, onun, doğrudan insanın kendi varlığının farkında olması ile irtibatlı olduğunu da göstermektedir. İman varoluşsal bilincin zirvesinde ortaya çıkan bir "cesaret"i gerektirir.

Diğer taraftan, her ne kadar daha sonraki Maturidi gelenek mukallidin imanı konusunda daha esnek bir tutum geliştirmiş ise de, Maturidi, "Mü'minin bilgisinin kesin bilgi olması gerektiğini düşündüğü için", onun "sisteminde taklide dayanan bilgi ve imana itibar edilmemektedir. Çünkü onların doğruluğunu ve sağlamlığını gösterir kriterleri yoktur." (Özcan, 1993, 139) Maturidi, "taklit"in hiçbir şekilde mazur görülemeyeceğini Kitabu't-Tevhid'in ilk satırlarında şöyle ifade etmektedir: "İnsanların mezheplere ve dinlere bağlanma hususunda farklı tutumlar sergilediklerini, din benimsemekte ayrılığa düştükleri halde herkesin kendi tuttuğu yolun hak, diğerinin ise batıl olduğu noktasında ittifak ettiğini görmekteyiz. Ayrıca onların tamamı, yollarından yürünmesi gereken geçmiş büyüklerinin bulunduğunu da ittifakla kabul

ederler. Bu realite karşısında körü körüne başkasına uymanın (taklit), sahibinin mazur görülemeyeceği hareketlerden biri olduğunu kanıtlamaktadır." (Maturidi, 2002, 3) Taklit, hem insanın kendi varlığının farkında olmasını güçleştirmekte, hem de kendisi olmasını, kendini inşa etmesini engellemektedir. Kur'an'ın "ataların dini" adı altında eleştirdiği de, insanın hazır bulduklarını, atalarından gördüklerini körü körüne kabul etmesinden, onların doğruluğuna sorgulamaksızın inanmasından başka bir şey değildir. Din alanında doğru bilginin öne çıkabilmesi ve eleştirel düşüncenin gelişebilmesi, öncelikle insanın kendi varlığının farkında olmasına bağlıdır.

İnsan-evren ilişkisinin temelinde insanın kendisi ile ilgili algısının ve Maturidi'nin ifadesiyle "duyular" bilgisinin yattığı bilinen bir husustur. Kanaatimize göre beşeri yaratıcılığın zirvesi olan bilim ve san'at medeniyetin de omurgasını oluşturmaktadır. Bu manada medeniyetin belirleyici unsuru da insanın yaratıcı yetilerini etkin kullanarak değer üretebilmesidir. Bunun için insanın kendilik bilincinin, Tanrısal yaratmanın genel bütünlüğüne uygun olarak şekillenmesi gerekmektedir. Kur'an'ın en güzel şekilde yaratıldığını söylediği insan, yaratmada da bir "kemal" noktasını işaret etmektedir. Maturidi'ye göre; "İnsanın yaratılmasıyla ilahi mülk ve hükümranlık kemale ermiş ve doruk noktasına ulaşmıştır. Çünkü her şey onlar için, onlar da Allah'a kulluk etmek için icat edilmiştir...Fakat yaratılışın amacı insandır..." (Maturidi, 2002, 94)

Yeni bir medeniyet tasavvuru, insanın evrendeki yerinin, koordinatlarının fıtrata uygun olarak yeniden belirlenmesine, insanın kendisi ile ilgili varoluşsal bilincin yeniden diriltilmesine bağlıdır. Kendi varlığının farkında olmayan bir kimsenin, yaratıcı yetilerini bilinçli ve etkin kullanmasını beklemek ne kadar doğru olabilir? İnsan, insan olmanın "var olma"dan daha fazla bir şey olduğunu, bunun da ancak emekle, değer üretmekle mümkün olabileceğini bilerek kendini inşa etmeye başlarsa, yeni bir medeniyet hamlesinin ilk adımları da

atılmış olur. Kendi varlığının farkında olmayan, “kendini unutan” “Allah’ı da unutmuş” olacağı için, insanı insan yapan bütün süreçlerin dışında kalmaya başlar ve ya tanrılık iddiasına kalkışır, ya da kelimenin tam anlamıyla nesneleşir. Belki de tanrılık iddialarının nesneleşmenin zirvesinde ortaya çıktığını söylemek bile mümkün olabilir.

Aklı Yeniden Keşfetmek

Akıl Tanrı'nın insana verdiği en büyük nimettir. İçinde yaşadığımız koşullarda, bir kimsenin çıkıp, tıpkı Kant gibi, "Kendi aklını kendin kullanma cesareti göster" diye haykırmasına ihtiyaç vardır. Müslümanların son iki asırdır yaşadığı bütün olumsuzlukların temelinde aklın etkin kullanılmamasının ötesinde, aklın itibarsızlaştırılmasının yattığını söylemek abartı sayılmasa gerektir. Yolunu kaybeden insanın rastgele ve daha hızlı koşmaya başlaması gibi, Müslümanlar da, başlarına gelen her musibetin kendi tercihleri olduğunu, aklı etkin kullanmamanın sorunların ana kaynağı olduğunu unutup, hızla akıldan ve akılcılıktan uzaklaşmaya başlamışlardır. Son iki asırdır, çıkış yolu arayanların cılız da olsa aklı hatırlamalarına rağmen, yaygın din anlayışının akli temellerinden gittikçe daha fazla uzaklaştığını söylemek mümkündür. Özellikle Batı tipi tepkisel modernitenin aklı ve bilimi dinin yerine ikame etmeye çalışması, İslam dünyasındaki akıl karşıtı duruşların beslenme ve meşruiyet kaynağı olmuştur. Batı'da postmodern süreç de, akıl karşıtlarına yeni malzemeler sağlamıştır.

Postmodern arayışlar, yaygın din anlayışının başat belirleyicisi olan mistik damarın yeniden canlanmasına yol açmıştır. 1925'te Tekke ve Zaviyeler'in kapatılmasıyla yeraltına çekilen tarikat faaliyetleri, 2000'li yıllarda, tarikat cennetine dönen Türkiye'de, modern teknolojiyi ve iletişim araçlarını kullanarak yeni bir dil oluşturmuş; farklı bir görünürlük ve belirleyicilik kazanmıştır. Bu doğrultuda aklı ve bilgiyi değil, imanı ve teslimiyeti önceleyen bir anlayış biçimi, sadece tarikat çevrelerinde değil, toplumun dini hassasiyetleri öne çıkan bütün kesimlerinde hakim olmaya başlamıştır. Postmodernitenin aklı küçümseyen, bilimi eleştirerek göreceliliği esas alan yaklaşımı, Müslüman kültürün içinde zaten mevcut olan Batıni zihniyetle buluşarak, akla ve bilimsel

bilgiye yönelik her türlü arayışın daha doğmadan öldürülmesini kolaylaştırmıştır.

Diğer taraftan şiddeti yaşam biçimine dönüştüren Selefi zihniyet de, insanları gözü kapalı ölüme sürükleyebilmek, öldürmeyi meşrulaştırmak için geçmişi idealize edip, eleştirel süreçleri akamete uğratırken, aklı devre dışı bırakıp ölümü kutsamaya başlamıştır. Bu durum, gittikçe yaygınlaşan İslamofobya'yı güçlendirdiği gibi, şiddet ve terörü yaşam biçimi gibi gören bir anlayışın toplumda taban bulmasına vesile olmaktadır.

Müslümanların her şeyden önce insanca yaşayabilmek için aklı yeniden keşfetmelerine ihtiyaç vardır. Batı'ya, Batı kültür ve medeniyetine yönelik haklı tepki, doğrudan akılcı olan söylemlerin anlaşılmasını adeta imkansız kılmaktadır. Mevcut koşullarda geleneğin içinden bir akıl ve akılcılık çağrısının başlatılması gerekmektedir. Maturidi'nin din dilini kullanarak yapmış olduğu şu tespit iyi bir başlangıç noktası olacaktır:

"İnsan şunu da bilir ki kendisine düşünmemeyi telkin eden his şeytani vesveseden başka bir şey değildir; çünkü böyle bir davranış ancak şeytanın işi olabilir, amacı da kişiyi aklının ürününü toplamaktan alıkoymak, fırsatları değerlendirmesine ve arzusuna ulaşmasına vesile olan bu ilahi emaneti kullanmak konusunda onu korkutmaktır." Maturidi, Kitabu't-Tevhid, 172

Bu sözler din dili ile ifade edilmiştir. Öyleyse, hem "düşünmemeyi telkin eden her his", Kur'an'ın ifadesiyle "her türlü vesvese", her türlü görüş, düşünce ve tutum şeytan işi olduğu gibi, her türlü akıl düşmanlığı, aklı itibarsızlaştıran her türlü yaklaşım biçimi de ya şeytan işi, ya da şeytanın kulu kölesi olan, şeytanlaşmış kimselerin işi olmak durumundadır. Bir başka ifadeyle bir akıl varlığı olan insan aklı etkin kullanır, düşünür; ilgi alanına giren her şeyi anlamaya ve açıklamaya çalışır. Kendi varlığının, insan olduğunun farkında olan hiç kimse, hiçbir şekilde akıl düşmanlığı yapamaz. Akıl düşmanlığının bile yine akılla yapıldığını bilmeyen, görmek istemeyen Müslümanları anlamak gerçekten hiç de kolay değildir…

Akıl, Allah'ın insana vermiş olduğu en büyük nimet, Maturidi'nin ifadesiyle "en aziz" şeydir. Böyle bir nimetin verilmiş olmasının bir sebebi, hikmeti ve buna bağlı olarak da sorumluluğu olmalıdır. Maturidi aklın tefekkür, tedebbür, taakkul için yaratıldığına şöyle dikkat çeker: ''Akıllar yemek ve içmek için düzenlenip yaratılmış değildir. Çünkü yeme içme konusunda akılsız canlılar akıllı olanlardan çok daha güçlüdür; bir de yemekten içmekten el çekmiş zümrenin –ki onlar meleklerdir- gönüllerdeki yüksek mevki düşünülmelidir. Demek ki akıllar ibret almak ve tefekkür etmek için yaratılmıştır, zira burada övgü ve değer vesileleri vardır. Gerçek bu olunca ibret yönteminin isabetli olması ve tefekküre hakkının verilebilmesi için zararlı ve faydalı cevherlerin yaratılması hikmet açısından gerekli hale gelmiştir.'' (Maturidi, Kitabu't-Tevhid, 208)

Maturidi'ye göre, Allah'ı ve O'nun emirlerini bilmek ancak akılla ve aklı etkin kullanmakla mümkün olabilecektir. İnsan ancak aklı yerli yerince kullanarak mutlu olabilir ve düzenli bir hayata kavuşabilir. '' Gerek Allah'ı gerek O'nun emrini bilmek ancak istidlalle idrak edilebilecek kesbi-iradi bir olgudur. Allah kendi kulunun yapısına akıl yürütmesi için esas alacağı aynı zamanda varlığının bel kemiğini oluşturan muhtelif fizyolojik ve psikolojik haller tevdi etmiştir. Bir de hayatın zaruretleri insanı istidlale yöneltip tefekküre sevk eder, mesela müşahede ettiği için çeşitli halleri, kendi organları, yarar ve zararları gibi. Öyle ki bunları bilmemesi mahvolmasını, bilmesi de dirlik ve düzenini sonuçlandırır. Bunlar sayesinde dirlik ve düzen elde etmesiyle de şunu bilmiş olur ki hem kendini hem de mevcudiyetine sebep teşkil eden varlığı bilmesine onu mecbur eden söz konusu halleri bizzat kendisi yaratıp yönetmiş değildir.'' (Maturidi, Kitabu't-Tevhid, 174) Allah, pek çok ayette "istidlali" emretmiştir (41/53-54, 88/ 17-20, 2/ 164, 51/20-21); Kur'an'ın bir benzerinin yaratılamayacağı örneğindeki gibi "kendi katından olduğu harikulade delillerle sabit olmuş şeyleri bu akıl yürütme yöntemine bağlı olarak delillendirmiştir." (Maturidi, 2002, 13)

Aklı etkin kullanmak, hem aklın, hem de İslam'ın insana yüklediği, insan olmanın gereği olan en büyük sorumluluktur. İnsanla ilgili olan hiçbir şey, akıldan bağımsız değildir. Eğitim, esas itibariyle insana aklı nasıl etkin kullanabileceğini öğretme san'atıdır. Hiç kuşkusuz her insan, yaratılışı gereği aklını kullanır. Ancak akıllı insan, öncelikle aklı nasıl kullanabileceğini öğrenen insandır. Bunun en kestirme yolu ise, başkalarının tecrübelerinden yararlanmasını bilmekten geçer. İnsan aklını kullanabildiği kadar insan olur; bildiği ve anladığı kadar İslam'ı hayata taşır. Aslında insan, aklı ne kadar kullandığının, ne kadar etkin kullanabildiğinin de hesabını vermek durumundadır. Başımıza gelen musibetlerin önemli bir kısmı, belki de hepsi doğrudan aklın ya devre dışı bırakılmasıyla, ya da etkin kullanılmamasıyla ilgili olmalıdır. Nitekim Kur'an, insanın başına gelen bütün olumsuzlukların, insanın tercihlerinin sonucu olduğunu hatırlatmaktadır. (42/30).

Bilimin ve her türlü bilimsel faaliyetin temelinde de insan aklı yatmaktadır. İnsan, yaratılışı gereği, ilgi alanına giren her şeyi anlamak, anlamlandırmak ve açıklamak ister. Bunun için de öncelikle doğru, sağlam ve güvenilebilir bilgi ve belgeye ihtiyaç vardır. Akıl, sahip olduğumuz her türlü bilginin de, öğrenmekte olduğumuz her şeyin de ne kadar güvenilir olduğunu bize göstermektedir. Doğru, sağlam, güvenilebilir bilgiye sahip olduğumuz zaman, akıl sayesinde bilmediğimiz şeyleri de bilmeye başlarız. Bu doğrultuda bilimsel yöntem ve yönteme dayalı bilimsel düşünme biçimi ortaya çıkar. Araştırma, deney, gözlem gibi teknikler, olay ve olguları daha iyi anlamamıza ve yeni bilgi ve bulgulara ulaşmamıza imkan sağlar. Doğru bilgi, insana madde üzerinde tasarruf gücü verir. Bilim, ancak akıl sayesinde var olabilir. Bilim, insan ürünüdür. Bilimsel bilgi, bilimsel bir yöntemle ve aklın etkin kullanılması sayesinde elde edilebilir. Maturidi bu gerçeği şöyle ifade eder: "İnsan yaratılmışları yönetmek yeteneği ile sivrilmiş, bu uğurda güçlüklere göğüs germek, onlar için aklen en elverişli bulunanı araştırmak, iyi ve güzel olanları tercih edip bunlara

aykırı düşenlerden sakınmakla mümtaz kılınmıştır. Bu hususları bilmenin yolu ise nesne ve olayları incelemek suretiyle aklı kullanmaktan ibarettir, başka bir yöntem de mevcut değildir.“ Maturidi, 2002, 14

Maturidi'nin şu tespitleri de konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak niteliktedir: "Aslında nesne ve olayların meşru oluşu veya olmayışı, kötü fiillerle iyi fiiller, bütün bunlar hakkında duyuların algılayışı ve haberlerin gelişinden sonra bile –şayet algı ve haber her yönüyle irdelenecekse- elde edilebilecek nihai bilgi sadece akıl çerçevesindedir ve bir de sadece tefekkür ve istidlalle ulaşılabilecek hususların ortaya çıkarılmasıyla mümkündür. Zararlı ve yararlı olan insan emeği ürünü şeyler de aynı durumdadır. Son olarak şu da kaydedilmelidir ki insan fizyolojik bir yapıya ve bir de akla sahip kılınarak yaratılmıştır. Aklın güzel bulduğu tabiatın istemediği, çirkin gördüğü de onun nefret etmediği bir şey olabilir ya da akıl ile tabiat arasında bir defasında uyumsuzluk, diğerinde ise uygunluk bulunabilir. Şu halde isabetli olanın, söz konusu ettiğimiz grup ve türlerden hangisinin statüsünde bulunduğu gerçeğinin açığa çıkarılabilmesi için her konuda akıl yürütmek ve tefekkür etmektir." (Maturidi, 2002, 14-15)

İnsan, kelimenin tam anlamıyla bir akıl varlığıdır. Akıl insana her zaman doğruyu gösterir. Maturidi, "Akıl her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılması gereken bir temeldir." (Maturidi, 2002, 285) şeklindeki ifadeleriyle aklın insan hayatındaki yerini açıkça ortaya koymuş olmaktadır. Maturidi'nin bilgi kaynaklarından birisi olarak gördüğü "ahbar"ın doğru olup olmadığı da yine akılla bilinebilir. O şöyle demektedir: "Haberin doğru veya yalan oluşu da akıl yoluyla tespit edilebilir." (Maturidi, 2002, 17) Akılda, hem neyin güzel olup olmadığını bilme yetisi vardır, hem de aklın güzel bulduğu şeyler hiçbir zaman çirkin olmaz: "İnsan aklında her güzel olanı güzel telakki etme ve her çirkini de çirkin görme yeteneği vardır." (Maturidi, 2002, 127) Bir başka ifadeyle; "Aklın güzel bulduğu her şey hiçbir şekilde

çirkin olmaz, aklen çirkin olanın güzel olmayışı da aynı durumdadır. " (Maturidi, 2002, 252)

Maturidi, Kur'an'ın yolunu takip ederek, aklı etkin kullanmaya çalıştığı gibi, aklı anlamlı kılanın onun varlığından öte doğru kullanılışı olduğunu örneklerle ortaya koymuştur. "Maturidi açısından önemli olan, insanın akıl sahibi olmasından ziyade, onu faydalı olana götürecek şekilde kullanmasıdır. Maturidi ancak tefekkür, tedebbür, teemmül, teakkul eden bir aklın, akıl olması bakımından bir anlam kazanacağını, aksi durumun ise aklın yitimi olduğunu ileri sürmektedir." (Alper, Maturidi'nin akıl ve Vahiy Algısı, 2014, 156)

Akıl, Kalb, Gönül Birbirinin Alternatifi Değildir

Müslümanların sağlıklı düşünmelerini güçleştiren, hatta zihin yarılmasına yol açan akıl-vahiy, bilgi-iman, akıl-duygu, akıl-gönül / kalp gibi, Kur'an bağlamında tam karşılığı olmayan, ancak geleneğin ürettiği, etki gücü çok yüksek birtakım ikilemler vardır. Mesela, aklın ve gönlün birbiri ile irtibatlı, hatta eş anlamlı olduğu pek akla gelmez. İşin ilginç yanı bu tür kavramlar, çoğu zaman birbirinin alternatifi gibi algılanmaktadır. Oysa insanı ilgilendiren her türlü duygunun da, algının da temelinde insan beyni vardır. Akıl beynin fonksiyonlarından birisi olduğu gibi, duygular da, zeka da yine beynin fonksiyonudur. Her insan başlı başına bir dünya, özgün, biricik bir varlık olduğu için, her insanda öne çıkan yetilerin etki gücü de farklı olmaktadır. Konunun bir de öğrenilebilen, eğitimle geliştirilen boyutu vardır. İnsanın özgünlüğü, beraberinde insani bir bütünlük de getirmektedir. Bizler istesek de, istemesek de akıl, insani yetilerin hepsiyle mutlaka bir şekilde irtibatlı olmaktadır. Sorun akılda değil, aklı etkin kullanmaktadır. Akıl, kalb ve gönül birbirinden bağımsız olarak düşünüldüğünde insani bütünlük kendiliğinden parçalanmış olmaktadır.

Akıl, kalp ve gönül akletmenin, tefekkürün, anlamanın, kavramanın farklı dereceleri olarak düşünülebilir; bilinçlilik hali, anlama ve kavrama tek düzey değildir. İnsanın kendini inşa edebilmesi için, insanın kendisi ile ilgili "insani bütünlük" algısının sağlıklı olması gerekmektedir. Aklın ve gönlün birbirinin alternatifi gibi algılanması, insanı, hem bilgilenme süreçleri bakımından, hem de tutum ve davranışlar açısından çelişkilere, hatta kişilik bölünmesine sürükleyebilir. Bu durum, insanların birbirlerini doğru anlamalarını engellediği gibi, din temelli "ötekileştirme"yi de kolaylaştırmaktadır. Müslümanların özne olabilmesi, bilgi, bilim ve değer üretmeye yönelik sinerjinin ortaya çıkmasına bağlı olduğu için, emeğin rasyonel kullanılmasını engelleyen, güç kaybına yol açan bu

tür yanılsamaların tespiti ve tahlili bir tür zorunluluktur. Bu doğrultuda Maturidi'nin en özgün tespitlerinden birisi Türkçe anlamı "gönül" olan "fuad" ve kalp kavramlarının da "akıl" anlamına geldiğini belirtmiş olmasıdır. Aslında Maturidi, bu kavramların Kur'ani bütünlük içindeki anlamını çok iyi okumuş ve te'vil etmiştir. (Bk. Alper, 2014, 155 vd.) Bu konuda şu ayeti hatırlamak bile bize bir fikir verebilir: "Andolsun ki, kalpleri olup düşünmeyen, gözleri olup görmeyen, kulakları olup dinlemeyen cinleri ve insanları cehennem için yarattık. Bunlar hayvan gibidirler, hatta daha da aşağıdırlar. İşte gafil olanlar böyle kimselerdir." (7/179)

Diğer taraftan, Maturidi'nin ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul etmemesinin bir sebebinin de, onun akıl, kalp ve gönlün birbiri ile irtibatını görmesi olduğu söylenebilir. Mevcut yaygın İslam anlayışında ilham, keşf ve kerametin alternatif bir epistemoloji olarak işlev görmesi, "Batini zihniyet"in Ehl-i Sünnet içinde meşrulaştırılmasını kolaylaştırmasının ötesinde, tarikat çizgisinde şekillenen birtakım anlayış biçimlerinin dinin yerine ikame edilmesine de zemin hazırlamaktadır.

Yeni Bir Bilgi ve Bilim Anlayışı

Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi Maturidi'nin en özgün yönlerinden birisi epistemoloji konusunda öncülüğü ve bütün sistemini doğru bilgi üzerine inşa etmeye çalışmış olmasıdır. İnsan bir akıl ve bilgi varlığı olduğuna göre, bildiklerimiz, bilebileceklerimizi ve yapabileceklerimizi belirlemektedir. Aklı etkin kullanmak da, doğru kararlar almak, doğru olanı tercih etmek ve yapmak da bildiklerimizin doğru, sağlam ve güvenilir olmasıyla doğru orantılıdır. Müslümanların medeniyet yarışının dışında kalması, son iki asırdır yaşanan olumsuzluklar, başımıza gelen felaketler bizim tercihlerimizin sonucu ise, bunun bilgi boyutu mutlaka tartışılmalıdır. Bilginin itibarsızlaştırıldığı süreçlerden geçtiğimiz, kolayca yapılabilecek bir tespittir. Ne kadar okuduğumuz, bilimde nerede olduğumuz, inanç ve davranışlarımızın bilgi temellerine ne kadar vakıf olduğumuz konusunda yüzeysel bir düşünme bile, bize kendi açmazlarımızı gösterebilir. Bilginin itibarsızlaştırıldığı, cehaletin teşvik edildiği ortamlarda bırakın medeniyeti, insanlıktan bile söz etmek biraz zordur.

Maturidi, Kitabu't-Tevhid'i kaleme alırken, işe "bilgi" ile başlamıştır. Kendi varlığının farkında olan bir insan, öncelikle neyi ne kadar bildiğini, bildiklerinin ne kadar doğru ve güvenilir olduğunu sorgulamak zorundadır. Maturidi'ye göre "nesne ve olayların gerçeklerinin (hakaiku'l-eşya) bilinmesine götüren yollar idrak, haberler ve istidlalden ibarettir." (Maturidi, 2002, 9) Bu tespit üzerinde biraz kafa yorduğumuz zaman, gerçekten de insanın bütün bilgisinin bu üç yoldan temin edildiği açıkça görülebilmektedir.

İnsan beyni ve belleği ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar Maturidi'nin "ıyan" ve "havas" kavramlarıyla ifade ettiği, beş duyu ile elde edilen "duyular" bilgisinin, insanın bütün bilgi sisteminin temelini oluşturduğunu ortaya koymuştur. Maturidi şöyle der: "İdrak duyular yoluyla oluşur. Bu, zıddı olan bilgisizliğin bahis konusu olamayacağı bilginin temel

vasıtasını teşkil eder." (Maturidi, 2002, 10) Her insan için duyular bilgisi zaruri bir bilgidir. Maturidi'ye göre; "Duyular ötesinde olanı bilmek ancak duyular aleminin kılavuzluğu ile mümkündür." (Maturidi, 2002, 38)

İnsanın belleğinde yer alan bilgiler, sadece dış dünyada karşılığı olan, beş duyu kanalıyla oluşan "duyular" bilgisinden ibaret değildir. Her ne kadar belleğimizdeki "bilme" fiiline karşılık olarak yer alan her şey, bir şekilde beş duyu ile ilgili ise de, biz, okumak ya da işitmek yoluyla, başka kimselerin ürettikleri bilgilere de ulaşabilmekteyiz. Aslında bildiklerimizin belki de büyük bir kısmı, bizden öncekilerden bize miras kalan kültürden başka bir şey değildir. Mesela, konuştuğumuz dili hazır bulduk; biz üretmedik. Kullandığımız kelime ve kavramlar da bizden öncekiler tarafından üretilmiştir. Maturidi bu tür bilgilerin tamamına "ahbar" (haberler) demektedir ve "haberlerin bilgi vasıtalarından kabul edilmesi"nin akli bir zorunluluk olduğu kanaatindedir. (Maturidi, 2002, 11).

Maturidi'ye göre "nesne ve olayların gerçekliklerinin" bilinmesini sağlayan bir diğer yol "istidlal"dir. İşin gerçeği, insan, beş duyu vasıtasıyla elde edilen bilginin de, haberlerin de doğru ya da yanlış olduğunu ancak akıl sayesinde, akıl yürütme ile bilebilir. Maturidi şöyle demektedir: "Akıl yürütme yoluyla bilgi edinmenin gerekliliği birkaç esasa dayanır. Onlardan biri gerek duyu gerek haber yoluyla bilgi edinirken istidlale olan zaruri ihtiyaçtır. Bu da duyulardan uzak bulunan yahut da hacimsiz veya çok küçük hacimli olan nesnelerde söz konusudur. Ayrıca gelen haberin yanılmaya ihtimali bulunan veya bulunmayan türüne dahil olduğunun belirlenmesi, bundan başka peygamberlerin mucizeleriyle sihirbaz ve diğerlerinin göz bağcılığının ayırt edilmesi ve bir de mucizelerin tam anlamıyla tanınması, yani gösterilen fevkaladeliklerde düşünülebilecek beşeri yeteneklerin hesaba katılması ve onları gösterenlerin göz önünde bulundurulması gibi hususlarda akıl yürütmeye ihtiyaç vardır; ta ki gerçek bütün aydınlığı ile, batıl da bütün zulmetiyle ortaya çıksın."

(Maturidi, 2002, 13) Maturidi'ye göre "duyalar ötesinde olanı bilmek ancak duyular aleminin kılavuzluğu ile mümkündür." (Maturidi, 2002, 38); "Haberin doğru veya yalan oluşu da akıl yoluyla tespit edilebilir." (Maturidi, 2002, 17)

Maturidi, insan bilgisinin "göreceli" olduğunun farkındadır. Bu durum, bir yandan aklın "yetenekleri belirlenmiş bir varlık olup kendisi için çizilen alanı" aşamayan (Maturidi, 2002, 146) sınırlı oluşuyla, diğer yandan da duyulardaki arıza ile irtibatlı olabileceği gibi, daha çok da insanın varlık yapısından kaynaklanmaktadır. İnsan belleği her şeyi yorumlayarak kaydetmektedir. Anlama faaliyeti, belleğimizde daha önceden mevcut olan anlam çerçevelerine göre şekillenmektedir. Maturidi bu gerçeği şöyle ifade eder: "Şu da belirtilmelidir ki yaratıklar içinde hakkında söz söylenen bir hususun manasını birinin anlayabilmesi, bu sözün duyulmasından önce o hususta (zihninde) bir bilginin bulunmasına bağlıdır." (Maturidi, 2002, 94-5)

Maturidi'nin hayatın bütün alanlarında doğru bilgiyi esas alan yaklaşımından hareketle yeni medeniyetin omurgasını oluşturacak yeni bir bilim anlayışına ulaşmak mümkündür. Yeni bilim anlayışı, sadece bilginin değil, birikimli ve sistematik bilgi olan "bilim"in de insan ürünü ve göreceli olduğu esası üzerine kurulmak durumundadır. Maturidi'nin "haberler" kategorisini ortaya koyması, içinde, eleştirel yaklaşımı barındırmaktadır. Her türlü bilginin doğru olup olmadığını akıl yoluyla belirleyecek olduğumuza göre, bu aklı etkin kılma faaliyetine en çok da bilim alanında ihtiyaç olmalıdır.

Yeni Bir Medeniyet Hamlesi Yeni Bir Din Anlayışını Gerektirir

Din, insanlık tarihi boyunca insanla birlikte hep var olmuştur. Tanrıtanımaz bireyler olmasına rağmen, bütünüyle dinden ve dini değerlerden uzak bir toplumun var olduğu konusunda elimizde herhangi bir veri yoktur. Din, kültürün yaratılmasında en belirleyici etken olduğu gibi, uygarlıkların ruhunda da her zaman var olmuştur. Tarih bize, her medeniyetin arka planında mutlaka dinin, inanç sisteminin ve dini değerlerin mevcut olduğunu göstermektedir. Din olmadan ne kültürden, ne de medeniyetten söz etmek mümkün olabilir. Din-medeniyet ilişkisini Gustave Le Bon çok veciz bir şekilde şöyle dile getirmektedir:

"Dinsel inançlar ulusların yaşamında ve dolayısıyla da tarihinin daima en önemli unsuru oldular. Tarih olaylarının, en etkili sonuçları olan belli başlıları tanrıların doğumu ve ölümü olmuştur. Yeni bir dinsel fikir ile yeni bir uygarlık doğar. İnsanlığın bütün dönemlerinde, eski çağlarda olduğu gibi modern çağlarda da temel problemler her zaman dinsel sorunlar olmuşlardır. Eğer insanlık tanrılarını yitirseydi, böylesi bir olay sonuç olarak ilk uygarlıkların doğuşundan beri dünyamız üzerinde meydana gelmiş olayların en önemlisi olacaktı. Gerçekten de unutmamak gerekir ki tarihi çağların başlangıcından beri bütün siyasi ve sosyal kurumlar dini inançlar üzerine kurulmuşlar ve tarih sahnesinde daima tanrılar baş rolü oynamışlardır." Gustave Le Bon, 120-121

Yeni bir uygarlık, yeni bir din anlayışı ile inşa edilebilir. Bu bağlamda, uygarlıklarla ilgili çalışmalarıyla haklı bir ün kazanan Toynbee'nin şu ifadeleri, gerçekten ufuk açıcı niteliktedir:

"Yeni bir uygarlık oluşturmayı ve sürdürmeyi başarabilecek gelecekteki dinin, insanoğlunun bugün toplumun sürekliliğine ciddi tehditler oluşturan kötülüklerle başa çıkmasına ve onları ortadan kaldırmasına olanak sağlayacak bir din olması

gerekecektir. Bu kötülüklerin en tehlikelisi, aynı zamanda en eski olanlardır: Yaşamın kendisi kadar eski olan hırs ve uygarlık kadar eski olan savaş ve sosyal adaletsizlik. Bunlardan daha az tehlikeli olmaman yeni bir kötülük de insanoğlunun bilimi hırsın hizmetinde teknolojiye uygulaması sonucu yaratılan yapay çevredir." (Toynbee) (Toynbee-Ikada, 1992, 339-40)

Biz, İslam'ın kurucu ilkelerinden hareketle yeni bir uygarlığın mümkün olduğu ve Maturidi'nin din anlayışının bize ışık tutabileceği kanaatinde olduğumuza göre, önce mevcut din anlayışının konumuzla ilgili bazı özelliklerine dikkat çekmek ve sonra da Maturidi'nin din anlayışını ortaya koymak durumundayız. Bu doğrultuda iki husus çok özel bir anlam kazanmaktadır: Birincisi, Müslümanların mevcut İslam anlayışları Kur'an'ın kurucu ilkelerine ve Hz. Muhammed'in "en güzel örnek" olarak ortaya koyduğu tatbikata ne kadar uymaktadır? İkincisi; Müslümanların medeniyet bilincini yitirmelerinde ve medeniyet yarışının dışında kalmalarında din anlayışları etkili olmuş mudur? Nasıl? Birinci sorunun cevabı, doğrudan dinin bilgi boyutu ile ilgidir. Eğer İslam dininden söz edilecek ise, Kur'an'dan ve Kur'an'ın kurucu ilkelerinden bağımsız bir İslam ve İslam anlayışı anlamsız olacaktır. Müslümanların önemli bir kısmı İslam'ı hayatın akışı içinde hazır buldukları için, onun bilgi boyutu ile ilgili bir farkındalık içinde olmamaktadırlar. Kur'an'ın ifadesiyle "ataların dini" denilebilecek olan, geleneksel din anlayışını sürdürmektedirler. Neyin din olup olmadığı, ya her şey dinleştiği için, ya da Tevhid konusunda sağlıklı bir anlayış gelişmediği için çok fazla önemsenmemektedir. Her şeyin din gibi algılanmasının, dinin temel işlevlerini etkisiz hale getirdiği pek fark edilmemektedir. İkinci soruya da, hem medeniyetlerin dinle irtibatlı oluşlarından, hem de dinin bir tür paradigma işlevi görmesinden dolayı, dini ve din anlayışını hesaba katmaksızın cevap verilemez. Medeniyetin gelişebilmesi için gerekli sinerji özgürlük ve güven ortamını gerekli kılmaktadır. Mevcut din anlayışı özgürlük temelli olmadığı

için, güven ortamı yaratılamadığı gibi, medeniyet kuracak olan yaratıcılık da din adına engellenmektedir. İşin en kötü yanı, daha önce de işaret edildiği gibi cehaletin ve akıl düşmanlığının da teşvik edilerek, dinle meşrulaştırılmak istenmesidir. Bütün bunların üstesinden gelebilmek için, İslam'ın Kur'an'daki kurucu ilkelerden hareketle yeniden anlaşılması ve imkanlar nisbetinde yeniden inşa edilmesi gerekmektedir.

Müslüman baş ağrıtan bireysel ve toplumsal sorunlarının hiçbirisi dinden ve din anlayışından bağımsız değildir. Tekfir mekanizmasının kolayca işletilmesi, doğrudan geleneğin din gibi algılanmasıyla ve iman-amel arasındaki farkın bilinmemesiyle ilgilidir. Ezilmişlikten kaynaklanan güç perestlik ve kör şiddet dini referanslarla meşrulaştırılmaktadır. Kur'an'ın "dinde zorlama yoktur" ilkesi, sadece hiç kimsenin Müslüman olması için zorlanamayacağı şeklinde anlaşılmakta, bunun dinin bütün alanlarında geçerli, evrensel bir ilke olduğu pek düşünülmemektedir. Kur'an, namaz, oruç gibi ibadetlerin yerine getirilmemesi halinde uygulanacak herhangi bir dünyevi müeyyideden söz etmemesine rağmen, insanlar "iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmeyi" namaz müfettişliği gibi algılamaktadırlar. Ayrıca bazı geleneklerde "namaz kılmayanın küfren katli vaciptir" şeklindeki bütünüyle siyasi nitelikli fetvaların varlığı da bir gerçektir.

Konuya dinin temel işlevleri açısından baktığımızda, İslam'ın mevcut anlaşılma biçiminin toplumu birleştirmek yerine ayrıştırdığını; dinin sadece meşrulaştırma işlevinin, gücü elinde bulunduranlar tarafından çok iyi kullanıldığını söylemek mümkündür diye düşünüyoruz. Dinin sembolik birleştiricilik işlevi bile anlamını yetirmeye başlamıştır. Bazı ayrılıkçı duruşlar, dinden meşruiyet bularak varlıklarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Bizim tespitlerimize göre İslam'ın mevcut anlaşılma biçiminin en olumsuz yanlarından birisi de, bilgiden ve Kur'an'daki kurucu ilkelerden uzak, şifahi kültüre dayalı, rasyonalitesini yitirmiş olmasıdır. Kısaca özetleyecek

olursak, İslam'ın mevcut anlaşılma biçimi, gittikçe Kur'an'la ve fıtratla irtibatını yitirmektedir. Müslümanların öncelikle insanca yaşayabilmek ve Müslüman kalabilmek için, daha sonra özne haline gelerek yeni bir medeniyet hamlesi başlatabilmek için yeni bir din anlayışına ihtiyaçları vardır. Bu konuda Maturidi'nin anlayış biçimi gerçekten bize ışık tutabilir.

Maturidi'nin görüş ve düşüncelerinden yararlanılarak yeni bir medeniyet hamlesini başlatacak ve Müslümanları özne konumuna taşıyacak yeni bir din anlayışı geliştirilebilir. Bu doğrultuda hemen akla gelebilecek hususları ana hatları ile şöyle sıralamak mümkündür:

1. Maturidi'ye göre dinin özünü Tevhid oluşturur. "Allah, düşünme yeteneği olan bütün insanlara umumi bir tevhid anlayışı ve tevhid inancı vermiş" fakat insanlar muhtelif yorumlarla ondan uzaklaşmışlardır(Maturidi, 2002, 150)

İman bütünüyle bireyseldir; dileyen inanır, dileyen inkar eder. Maturidi'ye göre "iman bir dini davranıştır, dinler de inanılan ilkelerden ibarettir." (Maturidi, 2002, 292); imanın yeri de onun oluşabilmesi için hiçbir cebrin, zorlamanın, baskının etkin olamayacağı tek yer olan insanın aklıdır, kalbidir. (Maturidi, 2002, 492, 493) Maturidi'nin şu ifadeleri onun dinden ne anladığını anlamamızı kolaylaştırmaktadır: "iman akıl ve nasların Allah'ın birliği ilkesinin doğruluğuna tanıklık etmesinin adıdır; ayrıca yaratmanın da yaratıklara hükmetmenin de kendisine ait olup bu konuda ortağının bulunmadığına tanıklık edilmesi. İslam ise kişinin bütünüyle varlığını ve her şeyini tam bir kulluk statüsü içinde Allah Teala'ya teslim etmesi ve bu konuda O'na hiçbir ortak koşmamasıdır." (Maturidi, 2002, 513) "İman" ve "İslam"ın aynı olduğunu söyleyen Maturidi "iman tasdiktir." diyerek, imanın en temelde bireysel olduğunu açıkça ortaya koymuş olmaktadır. Maturidi dini akılla temellendirirken, imanın bilgi boyutundan hareketle, insanın hiçbir baskı altında kalmadan gerçekleşebileceğini ortaya koymaktadır. İman birtakım ön

kabullere körü körüne inanmak değildir. Müslüman insan, önce bilir, aklına yattığı için inanır.

2. Maturidi'ye göre amel ve iman birbirinden ayrıdır. Bu görüş, İslam'ın erken döneminde yaşananlardan, amel ve imanı bir bütün olarak gören Haricilerin hem kendilerine, hem de diğer Müslümanlara yaşattıklarından esinlenilerek geliştirilmiştir. Geçmişte olduğu gibi, bugün de amel ve imanı birbirinden ayırmadan insanlar elbette mevcuttur. Maturidi, Kur'an'dan ve insanın varlık yapısından hareketle Kur'an'da belirtilen iman esaslarına kendi hür iradesi ile inanan insanların, ameldeki eksikliklerinin onları İslam dairesinin dışına çıkartamayacağı kanaatini açıkça ifade etmiştir.

3. Düşünce sisteminin temeline insan gerçeğini alan Maturidi, İslam dünyasında büyük tartışmalara ve görüş ayrılıklarına yol açan büyük günah meselesinde de yine insandan hareket eder. İnsan varlık yapısı gereği hata edebilir, isteyerek veya istemeyerek birtakım kötü davranışlarda bulunabilir. "Küçük günahlardan ve sürçmelerden uzak kalabilen hiçbir insan mevcut değildir." (Maturidi, 2002, 424) Diğer taraftan büyük günah işleyenleri şirkle veya küfürle itham eden Harici ve Mu'tezili grupların "Allah'ın rahmetini daraltmış" (Maturidi, 2002, 433) olduklarını belirterek "isabetli görüşün günah işleyenlerden iman vasfının kalkmadığını söylenin görüşü" olduğunu söyler. (Maturidi, 2002, 432) Ona göre iman "tasdik"ten ibaret olduğu için, şirk hariç hiçbir günah insanı İslam dairesinden çıkartmaz.

4. Maturidi'nin din anlayışı bakımından en özgün görüşlerinden birisi de din-şeriat ve diyanet-siyaset konusundaki görüşleridir. Ona göre diyanet ayrı, siyaset ayrıdır. Din değişmez; ancak şeraitler değişebilir. Sönmez Kutlu Maturidi'nin din-şeriat ayrımı konusundaki görüşlerini çok güzel özetlemiştir: "Geçmişte gönderilen bütün peygamberler ve nebiler, tek bir din üzere idiler, yani Allah katında mutlak ve değişmeyen İslam dini üzere gönderilmişlerdir. Bu itibarla mutlak yol, Allah'ın yolu; mutlak din, Allah'ın dini; mutlak kitap Allah'ın kitabıdır. Bu din,

tevhid dini, hak din, hanif dini, fıtrat dini, gerçek ve bürhanla kaim, delil ve hüccetlerle ayakta duran akıl dini ve mutlak dindir. Şeriat ise peygamberden peygambere değişen şeydir. Mutlak din, tevhid, inanç esasları, ibadetin sadece Allah'a ait olması, Allah'a şükrün zorunluluğu ve ahlaki ilkeler içermektedir. Akılla bilinmelerinin zorunlu olması sebebiyle bunlara akliyat da denmektedir. Çünkü bunlara, taklit, eğitim ve öğretim, müşahede veya zorunlu bilgi yoluyla inanılmaz. Bunları bilmek ve bunlara inanmak, kişinin kendi akıl yürütmesi ve istidlali sonucu elde ettiği kesbi ve kesin bilgiyle olur." (Kutlu, 2003, 40)

Maturidi'nin dikkat çektiği "diyanet-siyaset" ayrımı, günümüz İslam dünyasının en yakıcı sorunu olan "dini siyasal bir ideolojiye indirgenmesi" ile ilgili yanılsamanın fark edilmesini, hatta üstesinden gelinmesini kolaylaştırabilir. İslam dini aslında siyasi meseleleri insanın sorumluğuna bırakmıştır. Hz. Muhammed'in Medine döneminde üstlendiği siyasi liderlik onun peygamberliğinin tamamlayıcı bir unsuru değildir. Hz. Ebu Bekir'in hilafet makamına geliş süreci dikkatlice incelendiğinde, yapılan tartışmaların bütünüyle sosyo-politik olduğu, mevcut koşulların ve Hz. Ebubekir'in uzlaştırıcı kişiliğinin onu o makama taşıdığı açıkça görülebilmektedir. Medineliler, öncelikle kendi içlerinden birisinin lider olmasını istemişlerdir. Hz. Ebu Bekir ve Ömer Sakifetu Beni Saide'ye gelip tartışmalara katılmasından sonra, Medineliler "bir emir sizden, bir emir bizden olsun" şeklinde bir öneri getirmişlerdir. Dört halifeden her birisinin halife oluş şekilleri farklıdır. Hz. Ömer oluşturduğu altı kişilik heyette Hz. Ali ile Hz. Osman'ın karşı karşıya kalmaları, kökleri İslam öncesi döneme uzanan Emevi- Haşimi çekişmesinin tekrar su yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanlar dört grubu ayrılmıştır: Hz. Ali'yi meşru halife olarak kabul edenler; Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'le birlikte Cemel'de toplananlar, Şam'da Muaviye'nin yanında yer alanlar ve tarafsızlar. Hz. Ali, şehit edildiği ana kadar Müslümanların birlik-beraberliğini sağlayamamıştır. Muaviye,

Hz. Osman'ın vefatından sonra, Şam'da kendisini hilafete taşıyacak kampanyayı, "Osman'ın katili Ali'dir" iddiası üzerine kurmuştur. Sadece bu dikkat çektiğimiz hususular bile, olup bitenlerin bir tür iktidar kavgası olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İslam'ın bir din olarak egemenlik iddiası yoktur; fakat Müslümanlar için hukukun üstünlüğü bilinciyle adaleti hakim kılmak, hatta yaşam biçimine dönüştürmek bir sorumluluktur.

Günümüzde İslam dünyasının her yerinde kan akmaktadır; Müslümanlar birbirlerini öldürmektedir. Bir tek sebebi vardır: İktidar hırsı. Müslümanlar, bütün sorunların iktidarla çözüme kavuşturulabileceği gibi bir yanılgının içindedirler. Elbette siyaset bir çözüm yeridir; ancak siyasiler bilime, bilim adamının sesine kulak verdikleri, emaneti ehline teslim ettikleri müddetçe başarılı olabilirler. İslam dünyasının her yerinde hukuksuzluğun, adaletsizliğin ve derin yolsuzluk olmasının iktidar hırsı ve açgözlülükle irtibatlı olmaması mümkün müdür? İslam dünyası, özellikle Batı'nın sömürgesi olan yerler, son iki asırdır tarihte görülmemiş bir ezilmişlik duygusuna savrulmuştur. Ezilenler içlerinde daima ezenleri büyütürler. Nesneleşme, ezilmişliğin zirvesi anlamına gelir. Yeniden insani bilinç kazanmadan güçle tanışan ezilmişler, önce onurlarını, sonra da insanı insan yapan bütün değerleri kaybedebilirler. Müslüman kültürün şiddet üretmesi, biraz da bu ezilmişlikle ve mağlup medeniyet travması ile ilgili olmalıdır.

Müslümanların şiddet sarmalından kurtulabilmeleri için öncelikle amel ve imanın, din ve siyasetin birbirinden ayrı olduğunu bilmeleri gerekmektedir. Kur'an'daki kurucu ilkelerden hareketle inşa edilecek yeni din anlayışının, insanlığın muhtaç olduğu evrensel barışa, yüksek güven kültürünün yaratılmasına katkı sağlaması ve insanlığın bilim, san'at, felsefe gibi alanlardaki kazanımlarının daha ileri taşınabilmesi için esin kaynağı olması gerekmektedir. İslam'ın en büyük katkısının, insanlığın geleceğini karartan din-bilim çatışmasını önleme noktasında olacağını ümit etmemek için

hiçbir sebep yoktur. Bu yeni anlayış, evrensel ahlak ilkelerinin hayata geçirilmesini, varoluşun kurucu ilkesi olan adaletin bir yaşam biçimine dönüşmesini sağlayabildiği ölçüde anlamlı ve başarılı olacaktır. İnsan hayatına anlam katmayan, insanın bizatihi bir değer olduğunu görmeyen, insanın hırsını, açgözlülüğünü dizginleyemeyen dinler insanlara barış ve mutluluk getiremezler.

Toynbee'nin şu tespitlerinin, insanlık tarihi boyunca yaratılan medeniyetler üzerinde kafa yormuş, insanlığın geleceği ile ilgili kaygıları olan bir tarihçinin uyarıları olarak özel bir taşıdığı kanaatindeyim: "Dinin anahtar ilkesi insanın birinci görevinin kendine egemen olmasıdır. Hırsımızın ve gururumuzun efendisi olmalıyız. Bu iki temel insan zayıflığı belki de hiçbir zaman, insanın teknolojik gelişmesinin bir sonucu olarak doğal çevreyle ilişkisini tersine çevirdiği çağımızda olduğu kadar yaygın olmamıştır. İnsanın son zamanlarda doğaya karşı kazandığı zaferler fazla gururlanmasına ve aynı zamanda hırsını doyurma gücünün artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, çağdaş insanın çok gururlandığı bilimsel ve teknolojik başarılar, insanın bazı eski sorunlarını ancak yenilerini yaratmak pahasına çözebilmiştir. Gelişmiş diye anılan ülkelerde maddi zenginliğin bedeli doğal çevrenin kirlenmesi ve yeni kazanılan zenginliğin paylaşılmasında, onu yaratanlar arasında doğan toplumsal çatışma olmuştur.

"Endüstri devriminin şimdiki bölümü bize bilimsel ve teknolojik gelişmesine karşın çağdaş insanın da ilkel insan gibi, içinde bulunduğu duruma egemen olmadığını göstermektedir. Duruma egemen olmayı başaramamıştır, çünkü kendine egemen değildir. Kendine egemen olmak, pişman olmayı önlemenin tek yoludur. Bu gerçek geleneksel dinler tarafından açıklanmıştır. Gelecekteki herhangi bir ciddi din tarafından da aynı şekilde açıklanacağına inanıyorum. Kendine egemen olmak kanımca dinin özüdür ve geleneksel dinsel ilkeyi savunan ve yayan bir dinin insanoğlunun saygısını kazanacağını düşünüyorum, çünkü bu ilkenin, insan olmak

sorumluluğuna tek etkili yanıt olduğuna inanıyorum.” (Toynbee) (Toynbee-Ikada, 1992, 283)

Dinin desteğini almadan ne yeni bir medeniyetten, ne de insanların insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesinden söz edilebilir. Din, insanlığın geçmişinde olduğu gibi, geleceğinden de etkin olmaya devam edecektir. Öyle ise din ve bilimi, akıl ve imanı karşı karşıya getirmeden, dinin insana kazandırdığı yüksek insani değerlerden ve insanlığın tarihsel süreçte elde ettiği tecrübe kazanımlardan hareket ederek yeni bir medeniyet inşa etmek gelecek için en akla uygun seçeneklerden birisi olmak durumundadır. Din karşıtlığı da, bireysel ateist eğilimler de, dinin etki gücünü azaltmadığı gibi, din anlayışındaki akıldışı oluşumları beslemekten başka bir işe yaramamaktadır.

Özgürlük Bilinci, Sorumluluk ve Yüksek Güven Kültürü

Müslümanların ekonomik, sosyo-kültürel, politik vb. pek çok sorunları var. Bu tür sorunların hepsi çözülebilir niteliktedir. Üretim artırılabilir. Toplumun sosyo-kültürel düzeyi yükseltilebilir. En zor olan, din dilini kullandığı için toplumu ayrıştıran siyasi sorunların bile üstesinden gelmek mümkündür. Bütün sorunları çözecek, refah düzeyini yükseltecek, adaleti sağlayacak olan “insan”dan başkası değildir. Kur’an, “bir toplum kendisini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez” (13/11) ifadesiyle, toplumsal değişimin “insan”ın tercihlerine bağlı olduğunu hatırlatmıştır. Toplum iyilik, güzellik ve doğruluk yolunda, toplumsal değişimi sağlayacak “karar yeter sayısı”nı bulduğu zaman, olumlu değişiklikler kendiliğinden başlamış olur. Toplum bireylerden oluşmaktadır. Öyle ise, değişim de bireyden başlayacaktır. Bir başka ifadeyle, bir toplumda yaygın “insan” algısı sağlıklı değilse, o toplumda sağlıklı değişimden söz etmek pek mümkün olmaz.

Mevcut Müslüman kültürde, başta din ve devlet olmak üzere, insan için, insanın mutluluğu için var olan her şey insanın önüne geçmiş bulunmaktadır. Daha açık bir deyişle, “insan” buharlaşmıştır. Bu bakımdan eğer yeni İslam medeniyetinden söz edilecekse, işe “insan”dan başlamak gerekmektedir. İnsani bilinç yeniden inşa edilmeden, insanla ilgili hiçbir şey insana mutluluk getirmez. İçinden geçtiğimiz süreçler, sadece İslam dünyasında değil, ihtiyar dünyamızın her yerinde “insan”ı nesneleştirmeye başlamıştır. İnsanın kendi yarattığı kültür, teknoloji; kendi oluşturduğu kurumlar, içinde yaşadığı toplum insanı esir almıştır. İnsan, tam anlamıyla bir “dijital kuşatma” altındadır. İnsanoğlu, insanı insan yapan yüksek insani değerleri yavaş yavaş unutmaya başlamıştır. En mühimi de, insanın kendi varlığının farkında olması gittikçe daha zor hale gelmektedir. Oysa insanla ilgili

bütün süreçler, insanın kendi varlığının farkında olmasıyla ilgilidir. Bu varoluşsal farkındalık da ancak özgürlük bilinci ile birlikte mümkün olabilmektedir. Her insanın, Tanrı'nın özenle, en güzel şekilde, biricik, özgün bir varlık olarak yarattığı; akıl ve hür irade gibi üstün nimetlerle donattığı; bizatihi değer olduğu bilinmeden özgürlük bilincinin gelişeceğinden söz etmek biraz zordur. Özgürlük bilinci, doğrudan insanın sorumluluğu ile de ilgilidir. İnsanın yapıp ettiklerinden sorumlu tutulabilmesi için, özgür olması, farklı alternatifler karşısında tercih hakkının bulunması gerekmektedir. Üstelik özgürlük ve sorumluluk bilinci insanın kendi varlığının farkında oluşu ile birlikte fark edilir; bireysel çabalarla gelişebilir ve toplumun gelişmişlik düzeyine bağlı olarak kurumsal yapıların oluşmasında belirleyici olabilir. Yaratılışı itibariyle özgür olduğunun farkında olmayan, bu bilinci geliştirmek istemeyen kimseye hiç kimse yardımcı olamaz.

Maturidi insanın sorumluluğunu temellendirebilmek için insanın fiillerini esas almıştır. İnsanın yapıp ettikleri insan istediği için Allah tarafından yaratılmış olmaktadır. İnsan fiillerinin Allah'a ve insana ait olmak üzere iki yönü vardır. Maturidi bu konuda şöyle demektedir: "Fiiller, mahiyetleri itibariyle Allah tarafından yaratılmaları ve bir zamanlar yokken O'nun tarafından icat edilmeleri açısından Cenab-ı Hakk'a, kesbedilmeleri ve işlenmeleri (kesb, fiil) açısından da insanlara aittir." (Maturidi, 2002, 287) Allah her şeyin yaratıcı olduğuna göre, insanı da Allah yaratmıştır. İnsana hür iradeyi veren de Allah'tır. "Kulların fiilleri konusunda isabetli olan görüş, fiilleri hakikat manasında hem Allah'a hem de kula nisbet etmektir. Ta ki Allah 'her şeyin yaratıcısı' (6/102) ve 'her şeye gücü yeten' (6/17) şeklindeki beyanlarında görüldüğü gibi kendi zatını vasıflandırdığı kavramlarla nitelendirilmiş ve bunlarla övülmüş olsun... Kulların fiilleri içinde tasavvurlarının ulaşamadığı ve akıllarının takdir edemediği haller bulunduğu gibi hedef ve planlarının ulaştığı, akıllarının idrak ettiği haller de mevcuttur. Demek ki bu fiiller birinci

açıdan kendilerine ait değildir, ikinci açıdan ise onlara aittir." (Maturidi, 2002, 292)

Kısaca ifade edilecek olursa: "İnsan gerçek manada fiil işleyen bir faildir. Fiili olduğuna göre gerçek manada iradesi ve kudreti vardır. Bu kudretin kaynağı Allah'tır. İnsandaki kudret fiil ile birlikte bulunur ve fiilin her iki şıkkına da geçerlidir. İrade de böyledir. İnsanın fiili, kulun irade ve kudretine bağlı olarak Allah'ın irade ve kudretiyle yaratılır. Burada insanın sorumluluğu, fiilin yaratılmasında amil olan iradesidir ki 'ihtiyar' demek olan hür irade 'kasıd' ve 'meyil' manasında kullanılmaktadır." (Yeprem, 1984, 332-3)

Günümüzde Müslümanların daha çok insan iradesini görmezlikten gelen bir anlayışa doğru savrulduğunu tespiti pek yanlış olmasa gerektir. Anlam ve ifade düzeylerinde farklılık olsa da, insan hürriyetini önemsemeyen, yok sayan zihniyetin Müslüman gelenekteki ortak adı "Cebriye"dir. İslam dünyasındaki ataletin en mühim sebeplerinden birisinin kör kadercilik olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumda özgürlük ve sorumluk bilinci geliştiği zaman "adalet" sadece hukuk alanında değil, hayatında bütününde etkin olan kurucu bir ilke haline gelir. Adaletin içselleştirilmesi ve yaşam biçimine dönüştürülmesi, İslam'ın özünde var olan "güven"in açığa çıkmasını ve yüksek güven kültürünün yaratılmasını beraberinde getirir. Medeniyetin en çok ihtiyaç duyduğu şey, adalet ve yüksek güven kültürüdür. Medeniyeti inşa edecek olan yüksek yaratıcılık, özgür ve güvenli ortamlarda gelişebilir. Bu bağlamda Maturidi'nin sorumluluk üzerinden temellendirdiği insan özgürlüğü anlayışı hem geliştirilmeye, hem de yaratıcı yetileri harekete geçirerek yeni bir medeniyet hamlesi başlatmaya müsait görünmektedir.

Yeni Bir Medeniyet Hayal Değildir

İnsanoğlu, adına dünya denilen, uçsuz bucaksız evrende bir nokta bile sayılamayacak kadar küçücük bir gezegende yaşamaya mahkum gibi görünüyor... Mevcut bilgimiz, bizi misafir edebilecek başka bir yerin, varsa bile, henüz keşfedilmediğini söylüyor. Öyle ise, yapılabilecek en akıllıca iş, "Tanrı'yı kıyamete zorlama"ya kalkışmadan, insanı insan yapan değerleri diri tutarak, insan onuruna yakışmayan davranışlardan uzak durarak, hırsımızı- açgözlülüğümüzü dizginleyerek, yüksek anlam bilinci ve sorumluluk duygusuyla kendimizi en iyi şekilde inşa etmeye çalışmaktır. Tanrı "insan"ı, "insan" olsun diye yaratmıştır. "İnsan" olmak, biyolojik olarak varlığını sürdürmekten daha fazla bir şeydir; insan, "insan" olma bilincini geliştirebildiği kadar, insan haysiyetini yüceltebildiği kadar insan olabilir.

İslam, Müslümanlara rağmen, insaf ölçüleri ile hiç bağdaşmayan şiddet ve terörle özdeşleştirme; gelişmeye engel, demokrasi karşıtı gibi göstererek itibarsızlaştırma çabalarına rağmen, hala direnmektedir; hala varlığını hissettirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, artık yok edilmesi de mümkün değildir. Çünkü bütün insanlığın İslam'ın insana insani bilinç kazandıran kurucu ilkelerine ve insanlaşma tecrübesine ihtiyacı vardır. Kur'an'ın ilk nazil olan ayetlerine dikkat edecek olursak, onun öncelikle kendisine kulak veren insanlara, kendi varlıkları, yani insan oldukları konusunda yüksek bir bilinç kazandırmak istediğini görürüz. Özellikle, o zamanki koşullarda gerçekten de "nesne" konumuna indirgenmiş kölelerin, yetimlerin, gariplerin insani bilinçlerini yeniden kazanabilmeleri için özel çaba sarf edildiğini söylemek pek yanlış olmasa gerektir. İnsanın kendisi ile ilgili farkındalığın temelinde yatan bilgi, Kur'an tarafından, "bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağı" uyarısıyla, insana medeniyet kapısını aralayan yeni bir boyut kazanmış olmaktadır. Bizde yeni bir medeniyet hamlesi için gerekli olan yeni bir İslam

anlayışı için başlangıç noktasının, aynı zamanda yeni bir insani bilinç anlamına gelecek olan, yeni bir bilgilenme süreci olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Müslümanların medeniyet yarışının dışında kalmalarına yol açan sebeplerin başında İslam'ın bilgi ile olan irtibatını gözden kaçırmalarının ve geleneği dinleştirmelerinin yattığını düşünmekteyiz. Bu ölümcül hastalıktan kurtulabilmenin tek yolu, aklı etkin kullanmak ve eleştirel düşünceyi geliştirmektir. Buna benzer bir durum, Batı'da postmodern arayışlarla birlikte kendisini göstermiştir: Dozu kaçan görecelilik, bilim ve bilgi düşmanlığına doğru evrilmektedir. Aklın ve bilimin dogmalaştırılması, dinin yerine ikame edilmeye çalışılması ne kadar yanlışsa, aklı ve bilimi itibarsızlaştırmak da bir o kadar yanlıştır. İnsanlığın geleceği açısından akla da, bilime de hak ettiği yeri vermek bir tür zorunluluktur. Din akılla ve bilimle çatışmak zorunda değildir. Tam tersine insanın insanca yaşaması da, hayatın anlamını yakalaması da, mutlu olabilmesi de bunların uyum içinde olmasına, hatta sağlıklı bir işbirliği yapmasına bağlıdır. Bu doğrultuda atılacak bilinçli adımlar, beraberinde yeni bir medeniyet hamlesini getirebilir.

Yeni bir medeniyet hamlesi için yeni bir bilgi, yeni bir değerler sistemi ve yeni bir din anlayışına ihtiyaç olduğunu söyledik. Bunun için illa da Maturidi'den, Maturidilik'ten söz edilmesi gerekmediği bilinen bir husustur. Ancak madem ki Müslümanlar maziye mahkum olmuşlardır, madem ki geleneği din gibi algılamak ciddi bir açmaz haline gelmiştir, öyle ise, bazı gerçekleri anlatabilmenin yolu bugün ihtiyaç gibi görünen hususların geçmişte de var olduğunu, hatta geçmişin tecrübelerinin bugüne değil, yarınlara bile ışık tutabileceğini göstermekten geçmektedir. Kaldı ki, Maturidi, uzunca bir süre bilinçli olarak görmezlikten gelindiği için, belki de yeterince anlaşılmamış olduğundan, kirletilememiş ve tüketilememiştir. Maturidi'nin, her ne kadar Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunun kanıtı olarak gösterdiği, "kendisinin dünyaya gelişine kadar nesilden nesile intikal eden nur, iki omuzu arasında bulunan mühür, orta boylu diye nitelendirilmekle

birlikte uzun boylularla yan yana geldiğinde boyunun onları aşması, vahye mazhar kılınmadan önce bulutun kendisini gölgelendirmesi" (Maturidi, Kitabu't-Tevhid, 239) gibi hususları, kendi yöntemini esas alarak doğru kabul etmek pek mümkün olmasa da, onun yöntem konusundaki ufuk açıcı tavrını ve çağını aşan bazı düşüncelerini görmezlikten gelmek elbette mümkün değildir. Maturidi'nin sadece bilgi kuramı ile ilgili görüşleri, dini akılla temellendirmeye çalışması bile, onu anlamak için gösterilecek her türlü çabayı fazlasıyla hak etmektedir. Maturidi'yi anlamaya çalışmak, her şeyden önce bir kadir şinaslık olacaktır. Kaldı ki, yeterince bilinmemesine rağmen, onun İslam'ın anlaşılması yaptığı katkı, Müslümanların medeniyet bilincinin köklerinde kendisine yer bulmuştur. Bugün eğer yeni bir medeniyet hamlesinden söz etme cesaretini bulabiliyorsak, bunu bile Maturidi'ye borçlu olduğumuzu söylemek de yine kadir şinaslık sayılmalıdır.

Yeni bir medeniyet için, önce bunun varoluşsal bir ihtiyaç olduğunun fark edilmesi gerekmektedir. Günümüzde insanın en ciddi problemi, gittikçe kendinden daha fazla uzaklaşmasıdır. İnsan, adeta kendisinden kaçar hale gelmiştir. Bizi boğmaya başlayan dijital kuşatılmışlık, öncelikle kendimizle ilgili kök bilincimizi, insan olduğumuz, Tanrı'nın en güzel şekilde yarattığı biricik, özgün bir varlık olduğumuzla ilgili bilincimizi buharlaştırmaktadır. İnsanın kendine gelmesine, insan olma bilincinin yeniden diriltilmesine gerçekten ihtiyaç vardır. Yeni bir insan anlayışı, yeni bir din anlayışını ve yeni bir medeniyet hamlesini düşünmemizi mümkün kılabilir. İşte Maturidi'nin bize göre yapabileceği en ciddi katkı, "insan"ı, "insan gerçeğini" merkeze alan, bir başka ifadeyle insandan hareket eden, evrensel nitelikli arayışlar için öncülük noktasında olacaktır. İnsan kendi varlığının farkında olduğu kadar insan olabilir. Aklının, bilgisinin ve düşünmenin bir sorumluluk olduğunun farkında olduğu kadar yaratıcı yetilerini etkin kullanabilir. Kendini bildiği kadar Tanrı'yı bilebilir. O zaman, bildiklerimizin ne kadar doğru bilgi olduğu hususu da, özel bir anlam kazanmış olur.

Doğru, sağlam ve güvenilebilir bilgi olmadan ne gelişmeden, ne de kültür ve medeniyetten söz edilebilir. Aslında her insan, belki de insan olmanın gereği olarak, bildiklerinin ne kadar doğru ve güvenilir olduğunu bilmek ister. Çünkü insan, insan olabilmek, kendini inşa edebilmek için sadece bilmek değil, neyi ne kadar bildiğini de bilmek durumundadır. Maturidi, insanın varlık yapısından hareketle, insan bilgisinin temelinde "duyular bilgisi"nin yattığını çok iyi görmüştür. Ancak, algıların bilgiye dönüşmesi de, her türlü bilginin doğru olup olmadığı da, nihai aşamada akılla belirlenebilecek bir husustur. Şayet Müslümanlar aklı yeniden keşfetmeyi başarır, doğru bilginin peşine düşerek eleştirel düşünceyi geliştirebilirler ise, bu ister istemez yeni, akılcı bir din anlayışını beraberinde getirecektir. Fıtrata uygun sağlıklı bir din anlayışı, içe kapanan Müslümanların dikkatini geçmişten geleceğe yöneltmelerini sağlayabilir. Daha sonra medeniyetin teşekkül süreci olarak okunacak olan oluşumların ilk adımı, bilinçli bir gelecek tasarımı ve bilgi üretim süreçlerinin harekete geçmiş olmasıdır. Yeni din anlayışı, din bir tür paradigma işlevi gördüğü için, başta üretim ve yaşam tarzı olmak üzere, hayatın bütün alanlarında etkisi hissettirecektir. Böylece Müslümanların tekrar özne olmaları, insanlığın geleceğinde belirleyici konuma gelmeleri mümkün olabilecektir. Eğer bilgi üretme süreçleri sağlıklı işlemeye başlarsa, insanlığın başını ağrıtan birtakım sorunlara evrensel ölçekte çözümler üretilebilir. İnsanlığın ihtiyacı olan yeni bir üretim ve tüketim tarzı, daha insani bir teknoloji yaratılabilir; demokrasi, laiklik, hukukun üstünlüğü gibi yüksek insani değerler hayata geçirilebilir.

Yeni Medeniyet Haysiyet, Adalet ve Merhamet Medeniyeti Olacaktır.

İnşa edilen her medeniyetin öne çıkan, sembolik değeri yüksek bir yönü mutlaka vardır. Mevcut Batı Medeniyetinin bilim ve teknolojiye dayalı olduğu tartışılamayacak bir husustur. Nitekim Batı Medeniyeti'ne yönelik en ağır eleştiriler de, bilim ve teknoloji üzerinden gelmektedir. Bu dünyada insanca yaşayabilmek için yeni bir bilim paradigmasına ve daha insani, çevre dostu bir teknolojiye ihtiyaç vardır. Çünkü üzerinde yaşamaya mahkum olduğumuz dünya yaşanılabilir bir yer olma vasfını süratle yitirmektedir. Temel hak ve özgürlükler, insan hakları gibi konulardaki sık duyulan söylemlere rağmen, insanoğlu hiç bu kadar haysiyete özlem duymamıştı. Küresel şiddet ve terör, insan onurunu yerle bir etmektedir. Küresel anlam krizi, insanı insan yapan bütün yüksek değerleri anlamsız hale getirmektedir. İnsan olarak varlığımızı sürdürebilmemiz haysiyetimize yeniden kavuşmamıza, adalet ve merhameti hayat tarzına dönüştürmemize bağlıdır.

İçinde yaşadığımız zaman diliminin en büyük tehlikesi, "insan"ın "nesne" konumuna indirgenmiş olmasıdır. Eskiden "nesneleştirilmek" veya "nesneleşmek" özel bir çaba gerektiriyordu. Şimdilerde ise, insanın yarattığı kültür insanı nesneleştirmeye, üretmiş olduğu teknoloji insanı esir almaya başlamıştır. Eskiden sadece ezilenler ve ezmeyi yaşam biçimine dönüştürenler nesneleşirlerdi; şimdi ise insan olma bilincini diri tutmayı başarabilenler, nesneleşmekten birazcık da olsa kendilerini kurtarma şansına sahip olmaktadırlar. Aydınlanmanın mottosu "Spare Aude", yani "kendi aklını kendin kullanma cesareti göster" idi. Bundan sonraki süreçte yeni bir uygarlığın mottosu ise "kendi varlığının kendin farkında ol ve insan olma bilincini kendin koru" şeklinde olacaktır. İnsanlığın insanca yaşayabilmesi için yeniden yüksek bir insani bilinç seferberliğine, yeniden insanlaşma sürecine

ihtiyaç vardır. “Din”in desteğini almaksızın bunun gerçekleştirilebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, İslam’ın insan onurunu yücelten ve medeniyete vücut veren kurucu kök ilkeleri, Müslümanların onca nesneleşmişliğine rağmen hala diridir ve tüm insanlık için son bir umut ışığı niteliği taşımaktadır. Bu tespitler, bütün dünyanın Müslüman olması gibi bir temenniyi içinde barındırmamaktadır. Amacımız, hiç olmazsa dünyanın bazı bölgelerinde, insan olma bilincini diri tutacak, tüm insanlara “insan olma”nın, insanın en önemli sorumluluğu olduğunu hatırlatacak, umutsuzluğun bataklığında yok olmanın anlamsız olduğunu gösterecek birtakım izlerin, işaretlerin olabileceğini göstermektir. Bunun için de yeni bir medeniyet hamlesinin zorunlu olduğunu düşünmekteyiz.

Medeniyeti ancak özgürlük bilinci yüksek toplumlar kurabilmektedir. Kurulacak yeni medeniyetin dini boyutunda Maturidi, Felsefi boyutunda Farabi-İbn Sina ve bilimsel boyutunda Biruni’nin olması, mimarının da yine Türkler olabileceğini akla getirmektedir. Bunun hayali bile heyecan vericidir. Bu medeniyet haysiyet, adalet ve merhamet medeniyeti olacaktır.

Yararlanılan Bazı Kaynaklar

Ak (2008), Ahmet, Büyük Türk Alimi Maturidi ve Maturidilik, İst.

Alper (2010), Hülya, İmam Maturidi'de Akıl-Vahiy İlişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul

Alper (2014), Hülya, "Maturidi'nin Akıl ve Vahiy Algısı", Maturidi'nin Düşünce Dünyası, ed. Ş. Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

Atay (2003), Hüseyin, "Ebu Mansur el-Maturidi ve Bilgi Kuramı", İmam Maturidi ve Maturidilik, ed. S. Kutlu, Kitabiyat, Ankara,

Düzgün (2014), Ş. Ali, "Maturidi'de Din, Siyaset ve Yönetim Erki", Maturidi'nin Düşünce Dünyası, ed. Ş. Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

Kalaycı (2013), Mehmet, Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi, Ankara Okulu, Ank.

Kutlu (2003), Sönmez,"Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi", İmam Maturidi ve Maturidilik, ed. S. Kutlu, Kitabiyat, Ankara,

Maturidi (2002), Ebu Mansur, Kitabu't-Tevhid, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, İst.

Özcan (1993), Henefi, Maturidi'de Bilgi Problemi, M. Ü. İlahiyat Fak. Vakfı, İst.

Özcan (2014), Hanefi, "Maturidi'ye Göre Dinde Birlik Dini Gelenekte (Şeriat) Çokluk", Maturidi'nin Düşünce Dünyası, ed. Ş. Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

Özdeş (2003), Talip, Maturidi'nin Tefsir Anlayışı, İnsan Yayınları, İst.

Topaloğlu, (2003), Bekir, "Ebu Mansur el-Maturidi'nin Kelami Görüşleri", İmam Maturidi ve Maturidilik, ed. S. Kutlu, Kitabiyat, Ankara,

Toynbee-Ikada (1992), Yaşamı Seçin Diyalog, çev. U. Arık, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara

Yazıcıoğlu (1988), M. Sait, Maturidi ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı, Akid Yayınları. Ankara

Yeprem (1984), Saim, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı, İst.

Not: Bu çalışma, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Din Bilimleri bölümü ile Avrasya Araştırma Enstitüsü organizatörlüğünde 04-06 Mayıs tarihleri arasında Kazakistan'ın Türkistan şehrinde Uluslararası Maturidilik (Dünü, Bugünü ve Geleceği) sempozyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

Özet

Bu tebliğin iki temel tezi vardır: Birincisi: İnsanlığın yeni bir medeniyete ihtiyacı vardır. İkincisi: Yeni medeniyet, İslam'ın kurucu ilkelerinden ve kök değerlerinden hareketle Müslümanların eseri olabilir. Bunun için de, öncelikle Müslümanların Kur'an'ın kurucu ilkelerini ve Hz. Peygamber'in örnekliğini esas alarak yeni bir din anlayışı geliştirmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda İmam Maturidi'nin özgün fikirleri ve Maturidilik tecrübesi yol gösterici olabilir. Çünkü İslam'ın bir medeniyet dini haline gelmesinde, muhteşem İslam medeniyetinin inşaında İmam Azam Ebu Hanife'nin, İmam Maturidi'nin ve onların temsilcisi oldukları akılcı "Ehlü'r-Rey" ekolünün katkısı, tahminlerden daha ileri düzeydedir. İslam Medeniyeti'nin kök hücrelerini bu gelenekte bulmak mümkündür.

Maturidi ve Maturidi geleneğinin ürettiği tecrübe bize, şu hususlarda ışık tutabilir: 1. Din, her şeyden önce bilgi işidir; din alanında güvenilir, sağlam ve savunulabilir bilgiye, her alandan daha fazla ihtiyaç vardır. Maturidi, öncülük ettiği epistemolojik yaklaşımla, din alanında güvenilir bilginin yolunu açmıştır. Medeniyete öncülük edecek birikim, bilimsel zihniyetle üretilen güvenilir / doğru bilgi ile oluşturulabilir. 2. Özgürlük ve yüksek güven kültürü, medeniyetin ihtiyaç duyduğu temel alt yapı unsurudur. Yaratıcı yetiler, daima özgür ve güvenli ortamları tercih ettikleri gibi, medeniyetin ihtiyaç duyduğu yaratıcılık, enerji ve sinerji ancak böylesi ortamlarda oluşabilir. 3. Aklın varlığının yeniden keşfedilmesi, güvenilir bilginin esas alınması, yeni bir din anlayışı anlamına gelebilir. Din alanındaki fıtrata uygun sağlıklı gelişmeler, yeni bir uygarlık için umut ışığı olabilir. Tarih bize, uygarlığın mutlaka dinle ve din anlayışı ile bir şekilde irtibatlı olduğunu göstermektedir. 4. Maturidi akla ve özgür iradeye vurgu yaparak kaderci yaklaşımlara karşı çıkmıştır. İmanın, sorumluluğun bireysel olduğu hakkındaki bilinç, her bireyin

hak ettiği taktirde ve tek başına cennete veya cehenneme gideceği anlayışı, beşeri yaratıcılığın önündeki geleneksel engelleri etkisiz hale getirebilir. 5. Maturidi, din-şeriat ve din-siyaset ayrımı yaparak, dinin fıtrata uygun yerini anlaşılır hale getirmiş; geleneğin dinleşerek dinin birtakım işlevlerini etkisiz hale getirmesini ve siyasi iradenin yapıp ettiklerini meşrulaştıran bir enstürmana dönüşmesini engellemek istemiştir. Müslümanları içine sürüklendikleri şiddet sarmalından kurtarabilmek de, ancak İslam'ın siyasi meseleleri insanın sorumluluğuna bıraktığının anlaşılması ile mümkün olabilecektir. Maturidi'nin üzerinde durduğu din-şeriat ayrımı, İslam'ın siyasi bir ideolojiye indirgenmesini önleyebileceği gibi, İslam'ın temel kurucu ilkesi olan Tevhid'in Kur'an'ın ruhuna / fıtrata uygun olarak anlaşılmasını, Müslümanların İslam Ortak Paydası Bilinci'ne yeniden kavuşmasını sağlayabilir.

İslam Medeniyeti, medeniyetin ne olduğunun müstesna örneklerinden birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Bugün, varlığı hala hissedilse bile, ne İslam Medeniyeti'nin etki gücünden, ne de Müslümanların medeniyet iddiasından söz edilebilir. Müslümanlar, gelecek açısından hayati önem taşıyan, adı varlık- yokluk sınırı olan, tarihsel bir dönüm noktasındadırlar. Şayet, Müslüman kalarak özne olmak, onurlu ve özgür olarak yaşamak istiyorlar ise, yeni bir medeniyet hamlesine ihtiyaç vardır. Medeniyet bilimle, san'atla ve insani duyarlılıkla; evrensel ölçekte yüksek insani değerlerle inşa edilebilir. Bunun için de öncelikle inanç dünyamızı ve düşüncemizin koordinatlarını gözden geçirmekte fayda vardır. Medeniyet, evrensel ölçekte düşünebilen insanların işidir. Medeniyet için evrensel ölçekte değer üretmeyi başarmak gerekir… Bilginin gücüne sahip olmaksızın ne özne olmak, ne de medeniyet yaratmak mümkün olur.